

Poimanje teologije u Erika Petersona

Klem, Dino

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Catholic Faculty of Theology / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:120:190896>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-03**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Catholic Faculty of Theology](#)

**SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET U ĐAKOVU**

POIMANJE TEOLOGIJE U ERIKA PETERSONA

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Ivica Raguž

Student: Dino Klem

Đakovo, 2018.

Poimanje teologije u Erika Petersona

Sažetak

U radu su predstavljeni neki aspekti misli njemačkoga teologa Erika Petersona o biti, preduvjetima i ulozi teologije. U prvome dijelu donosi se njegov životopis i kratki oris njegova teološkoga profila. U drugome dijelu rada polazi se od Petersonova kritičkog stava spram dvojice suvremenika – Rudolfa Bultmanna i njegova shvaćanja teologije koja polazi od ljudske egzistencije te Karla Bartha i dijalektičke teologije. Iz Petersonove kritike dolazi se do njegova vlastitog shvaćanja teologije pri čemu se posebno obrađuje pojam dogme. Time se nastoji odrediti zašto taj pojam zauzima središnje mjesto u njegovu poimanju teologije i koje su njegove posljedice za istu.

Ključne riječi: Erik Peterson, teologija, dogma, Crkva, Karl Barth, protestantizam.

Erik Peterson's Understanding of Theology

Summary

Abstract

The paper presents some aspects of thoughts of German theologian Erik Peterson about the essence, the preconditions and the role of theology. Its first part brings us his biography and a short outline of his theological profile. The second part starts with Peterson's critical attitude towards the two of his contemporaries – Rudolf Bultmann and his understanding of theology which originates from human existence and Karl Barth and his dialectical theology. With Peterson's criticism, we come to his own understanding of theology which specifically deals with the term of dogma. Thereby he endeavors to determine why this term takes a central place in his understanding of theology and which are the consequences for theology itself.

Keywords: Erik Peterson, theology, dogma, the Church, Karl Barth, Protestantism.

Uvod

Kršćanski govor o Bogu govor je o Bogu objave u Isusu Kristu. Stoga bi svaki pokušaj govora o Bogu kršćanske objave koji tu činjenicu ozbiljno ne uzima u obzir već na samom početku promašio svoj cilj. Tema govora o Bogu koju ćemo u ovom radu ograničiti na upravo iznesenu pretpostavku bit će dakle unutarnji sadržaj i polazište teologije. Na tom ćemo putu slijediti misao njemačkoga teologa Erika Petersona. Cilj našega promišljanja bit će ponajprije predstaviti tko je bio Erik Peterson, s obzirom na to da je taj autor u hrvatskoj teološkoj literaturi gotovo u potpunosti nezastupljen. Zatim ćemo na temelju njegove pisane ostavštine, što će činiti primarnu literaturu našega istraživanja, pokušati interpretirati njegovo poimanje teologije. Kako bismo Petersonovu misao što preciznije i točnije osvijetlili, poslužiti ćemo se i sekundarnom literaturom. Pod time podrazumijevamo autore koji su se više ili manje opsežno bavili Petersonovom mišlju, ali i drugim temama koje nam omogućuju njegovu misao postaviti u odgovarajući kontekstualni i misaoni okvir.

U prvome dijelu rada ukratko ćemo predstaviti život i djelo Erika Petersona. Važni događaji iz njegova života pomoći će nam u razumijevanju njegova teološkoga puta. Uz to, pokušat ćemo oslikati i Petersonov teološki profil. Time ćemo prikazati Petersona kao mislioca u određenim povijesnim okolnostima i teološkim strujanjima.

Drugi dio našega rada bavit će se Petersonovim poimanjem teologije. U tome će dijelu ponajprije biti riječi o kritici njegovih suvremenika Rudolfa Bultmanna i Karla Bartha jer će nas ta kritika dovesti do specifično Petersonove misli. Nju ćemo pokušati što vjernije interpretirati oslanjajući se na temeljene pojmove koji čine srž Petersonova poimanja teologije. Pri tome će središnje mjesto zauzeti razumijevanje uvjeta i mogućnosti govora o Bogu iz perspektive kršćanstva.

Tema trećeg, završnog dijela rada bit će pojam dogme koji čini stup Petersonova poimanja teologije. Stoga će taj pojam biti potrebno dovesti u vezu s pojmovima koji su pretpostavka njegova razumijevanja, a to su Crkva, autoritet i teologija.

1. Pregled života Erika Petersona

Erik Peterson rođen je 7. lipnja 1890. u Hamburgu gdje je i odrastao. Već prvi pogled na njegovu obitelj ne bi dao naslutiti da će Erik postati teologom, a kamoli katolikom. Njegov otac John Peterson, čiji su se preci iz švedskoga Götteburga doselili u Hamburg, po zanimanju je bio fizioterapeut, a prema stvarima religije i vjere nije gajio nikakav interes. Od ranoga djetinjstva Erik nije imao dobar odnos s ocem, štoviše, gledao ga je sa srdžbom, kako sam svjedoči u jednoj autobiografskoj bilješci. S druge strane, Erik je bio privržen majci koja je, iako ne pokazujući ozbiljniju zauzetost za vjerski odgoj, za religiozno bila otvorenija nego otac. Iz toga je sasvim jasno da obiteljsko okruženje nije pogodovalo tomu da Erik postane vjernik i teolog. Dapače, njegov je životni put bio pun traženja, poteškoća, odlučivanja i promjena, često u znaku neshvaćenosti.

U sljedećim ćemo redcima nastojati prikazati najvažnije događaje iz Petersonova života da bismo time jasnije osvijetlili i njegov teološki profil. Na tom putu poslužit ćemo se rezultatima dugogodišnjega rada i istraživanja vjerojatno najbolje poznavateljice Petersonova lika i djela, njemačke teologinje Barbare Nichtweiss uz još neke izvore o njegovoj biografiji.¹

1.1. Peterson kao protestant

Stekavši dobre humanističke temelje u gimnaziji u Hamburgu, Erik je najprije poželio studirati povijest. Ipak, promijenio je mišljenje i odabrao studij teologije:

»Bio sam uvjeren da trebam studirati povijest, no uslijed meni neshvatljivog preokreta, spoznao sam da biti prepušten jedino ljudskoj povijesti znači stajati pred besmislenom zagonetkom. Zbog toga sam napustio svoju odluku o studiju povijesti i posvetio se studiju teologije.«²

¹ Barbara Nichtweiss doktorirala je 1992. godine pod mentorstvom Karla Lehmana, a tema disertacije bila je život i djelo Erika Petersona. Njezin se rad do danas smatra najboljim uvidom u Petersonovu misao te je kao takav nezaobilazno djelo u istraživanju iste. Nichtweiss je u svojoj opsežnoj analizi (969 str.!) predstavila osobu, život i djelo Erika Petersona, a taj njezin rad, uz Petersonove spise, bio nam je glavni orijentir u obradi ove teme. B. NICHTWEISS, *Erik Peterson. Neue Sicht auf Leben und Werk*, Freiburg, ²1994.; K. LEHMANN, Erik Peterson, ein Theologe von gestern für die Kirche von morgen, u: G. CARONELLO (ur.), *Erik Peterson. Die theologische Präsenz eines Outsiders*, Berlin, 2012., 21-33., posebno 21-30.; M. HOLLERICH, 'Existence in Christ'. Erik Peterson and the Postwar Crisis of Humanism, u: *Logos* 16(2003.)3, 147-163., posebno 148-154.

² Usp. »Bonner Album« der Professoren (1926/27), u: AS 9/2, 464., citirano prema B. NICHTWEISS, Einleitung, u: E. PETERSON, *Ausgewählte Schriften. Theologie und Theologen*, 9/1, B. Nichtweiss (ur.), Würzburg, 2009. (= AS 9/1), XV.

Studij je započeo 1910. na Evanđeoskom teološkom fakultetu u Strasbourgu, odakle se 1911. preselio u malo mjesto Greifswald. Kratak boravak u tom gradiću obilježit će njegov susret s Carlom Stangeom koji je zasigurno ostavio važan utjecaj na Petersonov životni put. Uz njega, treba istaknuti još dvojicu koja su ga pratila i pomagala za vrijeme studija, a to su Otto Schmitz i Karl Heim. Peterson je studij nastavio u Berlinu gdje je u to vrijeme predavao Adolf von Harnack koji je slovio za jednoga od glavnih predvodnika liberalne teologije. Već tada Peterson je zauzeo čvrst osoban stav protiv teza koje je zastupao Harnack, ali i protiv liberalne teologije u cjelini. Taj će se stav tokom čitava njegova života potvrđivati, najeksplicitnije u njegovim polemičkim spisima u kojima će iznijeti kritiku temeljnih principa te teološke struje. Erik se iz Berlina preselio u Göttingen (1912./1913.), potom je jedan semestar proveo u Baselu, a naposljetku se vratio u Göttingen u kojem je, završivši studij, započeo rad na doktorskoj disertaciji.

Budući da u obitelji nije imao preduvjete za rast u vjeri, Peterson je u okružju (neo)pijetističke duhovnosti pronašao plodno tlo u kojem je niknula klica njegove vjere. Važnu ulogu u tom razdoblju njegova života odigrao je Gustav Wohlenberg, protestantski pastor i sveučilišni profesor na katedri Svetoga pisma. Wohlenbergovim se posredovanjem Peterson uključio u tzv. biblijske krugove, a odmah zatim, za vrijeme studija pridružio se i Njemačkom kršćanskom studentskom udruženju (*Deutschen Christlichen Studentenvereinigung* = DCSV) koje je bilo usko povezano s tzv. *Gemeinschaftsbewegungom*. Bili su to pokreti nadahnuti pijetističkom duhovnošću koji su nastojali oko zauzetog življenja kršćanske vjere utemeljenog na unutarnjoj pobožnosti (čuvstvo) i na Svetome pismu. Međutim, kako ističe Karl Lehmann, pijetistički je pokret u to vrijeme značio i puno više od »pokreta pobožnih«. Riječ je o duhovnom pokretu unutar protestantizma koji se javio kao kritička struja zahtijevajući obnovu kršćanskoga života i življenja vjere, naglašavajući važnost iskustva obraćenja i suživota u zajednici, misijsku odgovornost itd.³ U tome okruženju, doživio je Erik Peterson i svoje prvo obraćenje 7. srpnja 1910. godine. O tome svjedoči u svom dnevniku:

»Gospodine Bože, dragi moj, predragi Oče! Iz dubine svoga srca zahvaljujem ti što si mi se danas pokazao po svome Svetome Duhu i našem Gospodinu Isusu Kristu, tvom jedinorođenom Sinu. Zahvaljujem ti, Oče, za ovu tvoju dobrotu. Sada je došao kraj otporu i borbi. Sada si ti postao moj ljubljani Otac, a Isus moj dragi brat. (...) Kako sam radostan, kako sam sretan što sam iznova rođen. (...) Bila je večer. Po navici sam

³ K. LEHMANN, Erik Peterson, ein Theologe von gestern für die Kirche von morgen, 22.

išao šetati. Mučio sam se sa sumnjom da zapravo nikad nisam bio uvjeren u Boga i u Isusa. Oni su bili više cilj mojih želja i uvijek sam se zavaravao da sam ih već postigao. Tada mi je Bog poslao svoga Svetoga Duha. (...) Otada, kada mi je Duh Sveti bio udijeljen, znao sam zašto je Krist, Bog i čovjek, za nas umro, zbog čega je i što je Trojstvo itd.«⁴

To iskustvo doprinijelo je tada nesigurnom studentu teologije osobno teološko osvjedochenje u istine kršćanske vjere. Koliko je ono ostavilo traga na njegovu vjeru potvrđuje i opaska Barbare Nichtweiss da do kraja života Peterson nije imao neku značajniju racionalnu sumnju u temeljne istine vjere i Božju zbiljnost.⁵ S vremenom je Peterson uviđao nedostatke pijetističke duhovnosti i DSCV-a te je, nakon strahota Prvoga svjetskog rata, u konačnici napustio udruženje otklonivši se od pijetizma i duhovno i teološki. Iako nikada nije podcijenio i zanijekao važnost toga pokreta i svoje dioništvo u njemu, pijetizam je nerijetko bio meta Petersonovih teoloških kritika.

Već u studentskim danima, Peterson se susreo s djelima Sorena Kierkegarda čija je misao ostavila velik trag na njegovu osobnost i duhovno-intelektualnu formaciju. Premda se kasnije teološki distancirao od prenaplašenog subjektivizma u Kierkegarda, Peterson ga je smatrao svojim duhovnim mentorom te je nadahnut njegovom mišlju znao prepoznati slabosti teologije i crkve svoga vremena.⁶ Sam svjedoči da je »danski teolog zasigurno pridonio njegovom prijelazu na katolicizam.«⁷

Po završetku studija, Petersona je zateklo siromaštvo te se morao oslanjati na pomoć već spomenutih Stangea, Heima i Schmitza koji su Eriku pokušavali pronaći izvor prihoda tražeći mu nekakvo privremeno zaposlenje. Tako je Erik poučavao, pisao, sudjelovao u dušobrižništvu i pastoralu u evangeličkoj crkvi, radio je kao asistent na fakultetu i sl. Istodobno je u Göttingenu započeo i rad na doktorskoj disertaciji pod utjecajem tzv. Škole povijesti religija⁸ (*Religionsgeschichtliche Schule*) te konačno 1920.

⁴ B. NICHTWEISS, *Erik Peterson. Neue Sicht auf Leben und Werk*, 64.

⁵ Usp. *isto*, 65.

⁶ Usp. T. ERVENS, *Keine Theologie ohne Kirche. Eine kritische Auseinandersetzung mit Erik Peterson und Heinrich Schlier*, Innsbruck – Wien, 2002., 53-54.

⁷ K. LEHMANN, Erik Peterson, ein Theologe von gestern für die Kirche von morgen, 23.

⁸ Naziv je to za skupinu teologa kojoj su pripadali W. Bousset, H. Gunkel, J. Weiss, E. Troeltsch i dr., a središte joj je bilo upravo u Göttingenu u kojem je Peterson sazrijevao. U to vrijeme, predvodnik spomenute škole bio je Richard Reitzenstein kojega je Peterson smatrao svojim učiteljem, a pripadao je trećoj generaciji »škole«. Upravo pod njegovim utjecajem i utjecajem Škole povijesti religija Peterson je počeo pisati svoju disertaciju te se u to vrijeme napose probudio njegov interes za povijest Novoga zavjeta i filologiju. Iako se kasnije u potpunosti odijelio od njezinih učenja, poznavanje antičke povijesti religija i metodičkih pristupa škole obilježilo je čitav smjer kasnijih Petersonovih istraživanja. Više o tome u: R. GIBELLINI, *Teologija XX. stoljeća*, Zagreb, 1999., 9-16.

godine postigao stupanj doktora znanosti crkvene povijesti i arheologije s radnjom *Heis Theos. Epigrafische, formgeschichtliche und religionsgeschichtliche Untersuchungen*. Uz to, važno je istaknuti, što ćemo ujedno nastojati i pokazati, da je naš autor bio svestrani istraživač, izniman intelektualac i vrstan učenjak. Uz područje vlastite specijalizacije, Peterson se zanimao osobito za egzegezu Novoga zavjeta, filologiju, patristiku, dogmatiku, fenomenologiju. Kao teolog je za života bio podcijenjen, a tek nekoliko desetaka godina nakon njegove smrti prepoznata je njegova širina i važnost za teologiju današnjice.

1.2. Petersonov rad u Göttingenu i Bonnu

Nedugo nakon habilitacije, mladi se doktor znanosti zaposlio na Evangeličkom teološkom fakultetu u Göttingenu na katedri crkvene povijesti. U toj je fazi držao predavanja o povijesti crkve od 17. do 19. st, povijesti monaštva i starocrkvene mistike, o teoriji mistike, pisao je recenzije i članke iz područja povijesti religije i klasične filologije, a iz toga vremena osobito se ističe članak *Das Problem der Bibelauslegung im Pietismus des 18. Jahrhunderts* koji je bio njegov prvi značajniji objavljeni rad. U zimskom semestru 1923./1924. održao je predavanja o teologiji Tome Akvinskoga koja je slušao Karl Barth. Naime, ova su Petersonova predavanja bila svojevrsan kompas koji je preusmjerio Barthov put od dijalektike ka dogmatici.⁹ O Petersonovoj kritici Barthove dijalektičke teologije reći ćemo nešto više u nastavku. Budući da nam okviri ovoga rada ne dopuštaju iscrpnije bavljenje ovom tematikom, upućujemo na detaljniju analizu Barbare Nichtwiess.¹⁰

Godine 1924. Peterson se preselio u Bonn gdje je uz crkvenu povijest počeo predavati i kolegije iz Novoga zavjeta. Bila je to disciplina prema kojoj je pokazao osobitu privrženost. Iako je već do tada pokazao široku učenost i poznavanje teologije, Peterson je bio vrlo rezerviran po pitanju objavljivanja svojih radova. Razlog tomu bio je odnos autoriteta teoloških iskaza i crkvene dogme. Tema je to koja će obilježiti njegovu misao:

»Vidite, ja kao protestantski teolog ne mogu reći – tako i tako uči Crkva, kao što s druge strane ne mogu reći – ja tvrdim ovo ili ono, zbog toga što govorim i pišem bez ikakvog autoriteta. Naposljetku, također ne mogu zanemariti to da se o ovim stvarima [o teološkim temama, op. a.] može

⁹ B. NICHTWEISS, *Einleitung*, XXXI.

¹⁰ B. NICHTWEISS, *Erik Peterson. Neue Sicht auf Leben und Werk*, 499-721.

govoriti samo s autoritetom, odnosno da je 'imati mišljenje' u religioznom smislu nonsens.«¹¹

Ipak, dvije godine kasnije Peterson je objavio žestoku kritiku protiv Paula Althausa u članku *Über die Forderung einer Theologie des Glaubens*, a zatim i spis *Was ist Theologie?* Uz to, treba spomenuti njegovu korespondenciju s A. von Harnackom. Teze koje su bile sadržaj njegovih pisama Peterson je potpunije izložio u spisu *Die Kirche* (1928.). Ondje obrađuje sljedeće teme: odnos objave i Crkve, prava i karizme, službe u crkvi i apostolske sukcesije, sakramenti, nastanak Crkve i razumijevanje uloge liturgije u Crkvi. Od njegovih kasnijih izdanja svakako treba izdvojiti *Zeuge der Wahrheit* (1937.) o ulozi mučenika u kršćanskoj vjeri, *Das Buch von der Engeln* (1935.) i *Der Monotheismus als politisches Problem* (1935.), djelo koje je do danas ostalo važan doprinos raspravama o političkoj teologiji.

1.3. Prijelaz u Katoličku crkvu

Nakon objavljivanja *Was ist Theologie?* i *Die Kirche*, Peterson je u protestantskim krugovima bio sve više izoliran. Njegovi su kolege bili zatečeni njegovim postavkama toliko da su ga svi zajedno javno proglasili »kriptokatolikom«.¹² S druge strane, problem nedostatka dogmatskoga autoriteta u protestantskoj crkvi kao i prenaplašeni historicizam u teologiji, za Petersona je predstavljao problem koji je pogađao u samu bit crkvenosti.¹³ »Za Petersona je jaz koji je protestantizam dijelio od Svetoga pisma, bio tako nepremostiv da više nije mogao odgovorno djelovati kao evangelički teolog.«¹⁴

Stoga je Peterson 1929. godine napustio katedru na Evanđeoskom teološkom fakultetu u Bonnu, a nedugo zatim se preselio u Rim gdje je 23. prosinca 1930. prešao na katoličku vjeru. Međutim, tada su se pojavile nove poteškoće. Nakon što se nije uspio zarediti za svećenika, pokušaj da nađe stalno zaposlenje na fakultetu također se nije

¹¹ Pismo Theodoru Haeckeru, 29. 3. 1923., u: AS 9/2, 194., citirano prema B. NICHTWEISS, *Einleitung*, XVI.

¹² B. NICHTWEISS, *Erik Peterson: Leben, Werk und Wirkung*, u: *Stimmen der Zeit* 15(1990.), 529-544. Koristili smo e-verziju objavljenu na <https://www.herder.de/stz/wiedergelesen/erik-peterson-leben-werk-und-wirkung/> (5. 9. 2018.)

¹³ Ta se problematika ponajbolje daje iščitati u Petersonovoj korespondenciji s A. von Harnackom. Stavovi koje je Peterson ondje zastupao navukli su na njega bijes protestantskih teologa. Sadržaj njihovih pisama mogao bi se obraditi kao zaseban prilog, stoga ne možemo zalaziti u tu temu. Za daljnje istraživanje upućujemo na: E. PETERSON, *Theological Tractates*, M. Hollerich (ur.), Stanford University Press, 2011., 15-29.

¹⁴ B. NICHTWEISS, *Erik Peterson: Leben, Werk und Wirkung*. <https://www.herder.de/stz/wiedergelesen/erik-peterson-leben-werk-und-wirkung/> (5. 9. 2018.)

ostvario. Dok su ga protestantske kolege smatrale kriptokatolikom, u katoličkom je krugu osjetio tzv. *kleričku sumnjičavost* jer je dolazio iz protestantskoga miljea. Unatoč svim tim okolnostima njegova vjera i vjernost Crkvi nikada nije došla u pitanje zbog toga što je bio uvjeren u njezinu eshatološku perspektivu i dogmatsko-sakramentalnu jurisdikciju, iako joj je nerijetko, na tragu Kierkegaarda, upućivao kritike i upozorenja od opasnosti podlijevanja samo-sekularizaciji.¹⁵

Nedugo nakon preseljenja u Rim, Erik je 1933. godine oženio Matilde Bertini s kojom je u sljedećih sedam godina imao petero djece. Unatoč svojim intelektualnim sposobnostima, nije dobio priliku za značajniji angažaman na sveučilištu. U toj teškoj financijskoj situaciji, ipak je uspijevaao uzdržavati obitelj. Za život je zarađivao držeći kolegij na Papinskom institutu za kršćansku arheologiju i radeći u biblioteci na Gregoriani. Tek 1947. godine postao je profesor na katedri za crkvenu povijest i patrologiju na netom spomenutom institutu. Potkraj života, Filozofski fakultet u Bonnu i Teološki fakultet u Münchenu dodijelili su mu počasni doktorat. Kratko nakon tih događaja, Erik Peterson umire 26. listopada 1960. u Hamburgu, a pokopan je u Rimu u obiteljskoj grobnici.

1.4. Teološki profil Erika Petersona

Pokušamo li sintetizirati Petersonovu misao i predstaviti njegov teološki profil, to možemo učiniti samo djelomično. Bez obzira na to što je Peterson prema vlastitom poimanju bio povjesničar, uvijek je pokazivao velik interes za teologiju, za ono sržno teologije, što uostalom potvrđuju i njegovi spisi. Thomas Söding tvrdi da bi se govoreći o Petersonu »današnjim sveučilišnim rječnikom moglo pokušati govoriti o interdisciplinarnosti: novozavjetna egzegza i patristika, povijest religija i arheologija povezale su se na sretan način, doduše, ne u projektu, već u osobi.«¹⁶

Međutim, nemoguće je ne izdvojiti njegovu izrazitu privrženost dogmatskim pitanjima. Ipak, Peterson sam sebe nije smatrao teologom: »Ono što ja činim nije dogmatika, već priprema za teologiju.«¹⁷ Razlog je tomu i njegovo uvjerenje da nije

¹⁵ M. HOLLERICH, 'Existence in Christ'. Erik Peterson and the Postwar Crisis of Humanism, 153.

¹⁶ T. SÖDING, Ein Ausnahme-Exeget. Erik Peterson in der Theologie seiner Zeit, 11., preuzeto s http://www.ruhr-uni-bochum.de/imperia/md/content/nt/aktuelles/ein_ausnahmeexeget_peterson.pdf (5. 9. 2018.) Članak je originalno objavljen u: G. CARONELLO (ur.), *Erik Peterson. Die theologische Präsenz eines Outsiders*, Berlin, 2012., 185-210.

¹⁷ Pismo Karlu Barthu, 23. 10. 1928., u: AS 9/2, 424s., citirano prema B. NICHTWEISS, *Einleitung*, XVIII.

pripadao teološkom staležu što je shvaćao kao pretpostavku i uvjet svakog ozbiljnog teološkoga rada.

Uz Kierkegaarda koji je ostavio velik trag na Petersonovu misao, treba istaknuti i utjecaj fenomenološke škole Edmunda Husserla čijem se krugu naš autor jedno vrijeme približio. Moto Husserlovih predavanja (*zu den Sachen selbst*) koja ja slušao u Göttingenu obilježiti će čitav Petersonov metodički i znanstveni pristup zbilji. U njegovim se radovima to očitovalo na način fenomenološkog poimanja konkretnih, pojedinačnih stvari tako da sama stvar iznosi objektivni sadržaj:

»Peterson je podvrgavanju zbilje konstruirajućem ratiu i njegovim pojmovima suprotstavio precizno opažanje i motrenje činjenica, fenomena i 'biti', čina, izvršenja i djelovanja u njihovoj kategorijalnoj različitosti. Taj stav, koji strahopoštovanjem, taktom i diskrecijom želi stvari iznijeti na vidjelo, može se označiti kao Petersonov znanstveni etos.«¹⁸

Upravo stoga Karl Lehmann upozorava da ukoliko želimo govoriti o najvažnijim temama teologije Erika Petersona utoliko moramo biti oprezni pri pokušaju sistematizacije iste. Sam Petersonov pristup teološkim pitanjima nije bio sustavan »jer se bojao stvaranja neke silovite sinteze koja bi mogla narušiti unutarnju mnogostrukost vjere i teologije, ali i otajstvenost i transparentnost te iste vjere.«¹⁹ Isto tako, zazirao je od apstrakcije u teologiji smatrajući je rezultatom prodora idealističke filozofije u teologiju te samim time i rastućeg subjektivizma na račun dogme:

»Moja je goruća želja moći doprinijeti onome djelu kojim će teologija iz kule od oblaka apstraktnih teorija ponovno biti vraćena na zemlju i, oslobođena prozovoljnosti subjektivnih nazora i mišljenja, ponovno biti naučena na poslušnost spram objektivnog duhovnog svijeta i njegovih zakona.«²⁰

¹⁸ B. NICHTWEISS, *Erik Peterson. Leben, Werk und Wirkung*, <https://www.herder.de/stz/wiedergelesen/erik-peterson-leben-werk-und-wirkung/> (5. 9. 2018.)

¹⁹ K. LEHMANN, Erik Peterson, ein Theologe von gestern für die Kirche von morgen, 24-25.

²⁰ T. SÖDING, Ein Ausnahme-Exeget. Erik Peterson in der Theologie seiner Zeit, 10.

2. Neki aspekti Petersonova poimanja teologije

Svaki pokušaj interpretacije Petersonova poimanja teologije mora zastati na njegovim promišljanjima u eseju *Was ist Theologie?* (*Što je teologija?*) Taj spis nastao je prije svega kao kritika kako dijalektičke tako i egzistencijalne teologije koja je svoje najistaknutije predstavnike imala u Karlu Barthu i Rudolfu Bultmannu. Zato ćemo se najprije pokušati predstaviti glavne teze ovih dvojice teologa koje su postale meta Petersonove kritike. Nakon toga, bavit ćemo se Petersonovom kritikom koja će nas odvesti do središnje teme našega promišljanja, a to je ono bitno teologije u misaonoj perspektivi našega autora. Petersonove teze o biti i svrsi teologije u spisu *Was ist theologie?* nastale su kao reakcija na Barthove i Bultmannove postavke čvrsto usidrene u okrilju dijalektičke teologije, a sama njegova kritička reakcija vodila je k tome da naš autor razvije i svoje vlastito viđenje teologije. Peterson nije nikada razvio nekakav sustavan nauk o teologiji, njegova je misao fragmentarna. Stoga ćemo se pri obrađivanju ovoga pitanja osvrnuti tek na neke Petersonove teze koje pronalazimo u njegovim predavanjima koja je, još kao protestant, održao na teološkim fakultetima u Göttingenu i Bonnu između 1921. i 1929., a osobito na one teze koje je istaknuo u polemičnom spisu *Was ist theologie?* (1925.)

2.1. Kritika govora o Bogu utemeljenoga u egzistenciji

Već prvi pogled na etimološko značenje pojma *teologija* otkriva nam da je njegov smisao govor o Bogu. Ne ulazeći odmah u dublje analize toga pojma, zadržat ćemo se na njegovom osnovnom značenju. Naše osnovno pitanje bit će: na koji način je taj govor uopće moguće misliti? Na tom putu s ciljem dohvaćanja Petersonove misli najprije ćemo predstaviti teze evangeličkog teologa Rudolf Bultmanna. Polazište njegova promišljanja bila je neizmjerne distanca između Boga i čovjeka koja pak ne može zanemariti događaj Božje objave. Stoga se Bultmann pita u kojem je horizontu moguće misliti govor o Bogu kao bitno određenje teologije. Pokušaj odgovora na taj problem Bultmann je iznio u spisu *Welchen Sinn hat es, von Gott zu reden* čiji ćemo sadržaj ukratko predstaviti.

Bultmann opovrgava mogućnost govora o Bogu kao objektu ljudskog mišljenja.²¹ Za njega je objektivni govor o Bogu besmislica, ako pod time podrazumijevamo govor u kojemu Bog postaje predmet rasprave. Svoj spis Bultmann započinje sljedećom tezom:

»Razumijemo li govor o Bogu kao govor u kojemu Bog biva njegovim objektom, onda takav govor nema nikakvog smisla, jer u trenutku u kojem se to događa, takav je govor izgubio svoj predmet. (...) Jer, svaki 'govor o' nečemu pretpostavlja polazište izvan onoga o čemu se govori. Polazište, pak, izvan Boga ne može postojati. Stoga se o Bogu ne može stvarno govoriti u univerzalnim iskazima i univerzalnim činjenicama bez povezanosti sa konkretnom situacijom onoga koji govori.«²²

Budući da je Bog potpuno drugi, onaj koji determinira i obuhvaća čitavu stvarnost, pa i samog pojedinca i njegovu egzistenciju, čovjeku je nemoguće govoriti o Bogu tako da ga učini objektom svoga mišljenja i postavi se izvan njega. Štoviše, svaki ljudski govor, odnosno, objektivizirajući govor o Bogu (*über Gott*) Bultmann smatra grijehom. No, zadatak je teologije govoriti o Bogu. Čovjek, dakle, ne može nikako drugačije govoriti o Bogu nego u nekoj formi govora za koju Bultmann smatra da je moguća samo kao Božji govor (*Rede von Gott*), odnosno govor iz Boga (*aus Gott*). Međutim, taj govor iz Boga ne može biti djelo čovjeka jer bi tada takav govor ponovno bio grijeh. Ipak, tvrdnja da je Bog potpuno drugi, prema Bultmannu, ne znači da bi čovjek trebao tražiti Boga izvan sebe samoga na način da tražeći Boga najprije mora pobjeći od samoga sebe. Bog čovjeku grješniku stoji nasuprot kao onaj koji je potpuno Drugi (*ganz Andere*). Stoga govoriti o Bogu kao potpuno Drugom ima smisla tek onda kada čovjek uvidi da se kao čovjek nalazi u stanju grijeha u kojem on želi govoriti o Bogu, a ne može. Isto tako, želi govoriti i o svojoj egzistenciji, ali to također ne može. Ova napetost u kojoj se čovjek nalazi treba biti prihvaćena kao takva te bi o svojoj egzistenciji, tvrdi Bultmann, čovjek trebao govoriti kao onaj koji je određen Bogom, ali to može činiti samo kao grješnik, odnosno, nalazeći se u situaciji u kojoj mu Bog stoji nasuprot kao potpuno drugi.²³

²¹ »Od Heideggera Bultmann također zadržava kritiku objektivirajućega govora te da se o Bogu ne može govoriti kao o najvišem predmetu. 'O' Bogu (*über Gott*) ne možemo govoriti; možemo samo govoriti (iz iskustva; prev.) 'o' Bogu (*von Gott*) (...) Bultmann priznaje da sve mjere opreza koje poduzima neće nikada spriječiti teologa da govori i o Bogu – zbog toga što je teologija posao grješnika.« J.-Y. LACOSTE, *Od 19. do 20. st.*, u: J.-Y. LACOSTE i dr. (ur.), *Povijest teologije*, Zagreb, 2013., 329.

²² R. BULTMANN, *Welchen Sinn hat es, von Gott zu reden?*, u: ISTI, *Glauben und verstehen. Gesammelte Aufsätze*, Tübingen, 1933., 26-37., ovdje 29.

²³ Usp. *isto*, 30.

S obzirom na to da čitava stvarnost pa tako i čovjek svoju egzistenciju temelji u Bogu, Bultmann smatra da čovjek mora poći od samoga sebe, od svoje egzistencije u nadi da će govorom o sebi moći izreći nešto i o transcendentnom temelju svoje egzistencije – o Bogu.²⁴ Time govor o Bogu postaje govor o čovjeku:

»Ako bismo mogli govoriti o Bogu tako da govorimo *iz* Boga, onda bismo, isto tako, mogli govoriti o našoj egzistenciji i obratno. U svakom slučaju govor *o* Bogu morao bi ujedno biti, ako bi to bilo moguće, govor o nama. Stoga je ispravno sljedeće: ako se postavi pitanje kako je moguće govoriti o Bogu, odgovor mora biti: samo govoreći o nama samima.«²⁵

Upravo to dovodi do još jednog kritičnog momenta u Bultmannovu izlaganju. Naime, ako je Bog potpuno Drugi, ne bi li čovjek koji je grešan ipak trebao šutjeti i ne govoriti o Bogu? Ako ispravno shvaćamo ideju da je Bog svemoguć i potpuno Drugi, onda nam treba biti jasno da govor o Bogu nije naša odluka, već Božja, tvrdi margburški egzeget. Jer upravo u ovoj dijalektičkoj napetosti u kojoj je Bog, s jedne strane, svemoguć, onaj koji određuje čitavu stvarnost, a s druge strane, istodobno, potpuno Drugi spram te stvarnosti, odnosno, u kojoj je ujedno imanentan i transcendentan, Bog je taj koji čovjeka lišava bilo kakve mogućnosti odluke.²⁶ Čovjeku je, pak, dana alternativa *morati govoriti (Reden-Müssen)* ili *morati šutjeti (Schweigen-Müssen)*. Stoga je jedini odgovor na pitanje možemo li i kada govoriti o Bogu – onda kada moramo!²⁷

Time još uvijek nije sve rečeno. Ostaje pitanje, kako razumjeti to »moranje« (*müssen*). Bultmann drži da je, prema našem konvencionalnom načinu mišljenja, ovo *Müssen* ponovno shvaćeno objektivno, izvana, što podrazumijeva da time promatramo nas, »morajuće« (*die Müssenden*) kao objekt koji stoji pod uzročnom prisilom subjekta. Konkretno, to znači da Boga razumijevamo kao zapovijedajućega, odnosno kao subjekta. Drugim riječima, u tom »moranju« mi ovu određenost čovjeka Bogom vidimo kao objektivno prirodan proces.²⁸ Međutim, Bultmann se tomu protivi jer je jedino u čemu se čovjek kao osoba ostvaruje njegova sloboda. Stoga se tom »moranju« čovjek može podložiti jedino slobodnim činom koji Bultmann shvaća kao poslušnost.

²⁴ Usp. T. ERVENS, *Keine Theologie ohne Kirche*, 40s.

²⁵ R. BULTMANN, *Welchen Sinn hat es, von Gott zu reden?*, 33.

²⁶ Usp. T. ERVENS, *Keine Theologie ohne Kirche*, 41.

²⁷ R. BULTMANN, *Welchen Sinn hat es, von Gott zu reden?*, 33.

²⁸ Usp. *isto*, 34.

»Ovdje se ‘morati’ može misliti samo kao slobodan čin, jer jedino kao takav proizlazi iz našeg egzistencijalnog bitka, jedino u takvom činu mi *jesmo* i to potpuno. Takav čin je poslušnost, jer poslušnost znači: podvrgnuti se moranju slobodnim činom.«²⁹

Čovjek pak ne može biti siguran dolazi li to »müssen« od Boga i je li ono zbiljsko: »Za nas postoji mogućnost govorenja i djelovanja iz Boga, *ako* postoji kao morati. (...) Je li ovo morati zbiljsko, možemo samo *vjerovati*.«³⁰

Konačno, vjera je za Bultmanna onaj istinski pračin slobode, čin u kojem se odlučujemo govoriti o Bogu ukoliko time govorimo o onome što Bog po svojoj Riječi za nas čini, a to je opravdanje. Time Bultmann tvrdi da Bog čovjeku daruje egzistenciju te mu samim time oprašta grijeh i opravdava ga, a čovjek nastavlja govoriti o Bogu svjestan da je svaki njegov pokušaj govora o Bogu grijeh, ali je istodobno svjestan da pred sobom ima samo vjeru u Božju milost koja ga može opravdati te u toj vjeri može govoriti o Bogu.³¹

Nakon što smo ukratko predstavili osnovne Bultmannove postavke u spisu koji je izazvao Petersonovu kritiku, sada ćemo pokušati ukazati što je predmet te kritike i što za našega autora omogućava teologiju te što joj je u središtu.

Peterson se snažno kritički osvrće na Bultmannove teze i polazeći od naslova njegova spisa pita se: tko zapravo može govoriti o Bogu? Profesor iz Göttingena drži skandaloznom Bultmannovu tvrdnju da svi trebamo govoriti o Bogu. Imajući u vidu netom spomenute Bultmannove tvrdnje Peterson ističe tri vida govora o Bogu. O Bogu su, naime, govorili proroci, potom je sâm Krist govorio o Bogu, a danas to čini Crkva. Peterson to u njemačkom jeziku diferencira na sljedeći način.³² Proroci govore o Bogu na način da priopćavaju Božje riječi (*sagen*), jer nešto se može priopćiti samo onda kada se ima nešto za reći, a proroci su, tvrdi Peterson, trebali priopćiti Božje riječi. Taj proročki govor o Bogu (*von Gott*) za Petersona je posredan govor o Bogu i to na način da njima riječ Božja dolazi od Boga te oni govore Božju riječ. Dakle, proroci iako su govorili Božju riječ, ta riječ još uvijek nije bila otjelovljena i konačna. U tom je smislu nemoguće izjednačiti proročki i Kristov govor o Bogu.³³ Krist pak ne priopćava Božje riječi kao što

²⁹ *Isto*.

³⁰ *Isto*, 35.

³¹ Usp. *isto*, 35-37.

³² Usp. E. PETERSON, Was ist Theologie?, u: ISTI, *Theologische Traktate*, München, 1951., 22., bilješka 13.

³³ Usp. *isto*, 22.

su to činili proroci, već govori (*redet*) Božju Riječ jer je on sam Riječ Božja te u tom smislu neposredno govori o Bogu. Konačno, Crkva govori na način da proglašava, izriče (*spricht*) što u sebi nosi određeni pravni karakter. Kako ćemo vidjeti, taj se govor Crkve »oslanja« na Logosov govor o Bogu te se konkretizira u dogmi koja čovjeka konkretno pogađa i zahtijeva poslušnost u vjeri.

U kontekstu ovoga razlikovanja Peterson drži da jedino Kristov govor može biti smatran govorom o Bogu u punom smislu:

»Ne smijemo nikada zaboraviti jednu stvar, a to je, naime da istinski govor o Bogu (*von Gott*) u punom smislu postoji samo u Krista. Samo s njim ovaj izričaj - govoriti o Bogu (*von Gott*) - ima onaj odlučujući dvosmisao, ukoliko je time izraženo da on ne govori samo nešto o Bogu (*über Gott*), nego, onda kada govori o Bogu (*von Gott*), tada je to što je rečeno o Bogu (*von Gott*) ujedno rečeno od Boga.«³⁴

Dakle, samo Krist može iskustveno i subjektivno govoriti o Bogu. Istodobno, Kristov subjektivni govor o Bogu ujedno je i objektivni. Stoga je jedino Kristu koji je Logos, rođen od Boga, moguće poći od vlastite egzistencije i govoriti o Bogu »iz Boga«. U tome smislu nedopustivo bi bilo prihvatiti Bultmannovu tezu da za čovjeka postoji mogućnost govora »iz Boga«, jer se time on nužno postavlja na mjesto samoga Krista. Prihvatanjem teze da je govor o našoj egzistenciji ujedno i govor o Bogu, ukida se kvalitativna razlika između Krista, Bogočovjeka i čovjeka grješnika. Stoga svodenje teologije na subjektivnost nije i ne može biti polazište teologije.

2.2. Neozbiljnost dijalektike i kritika Karla Bartha

Za Petersona je tako iznimno važno naglasiti ovu određenost teologa objektivnim čime se jasno protivi Bultmannovoj nakani da govor o Bogu utemelji u vlastitoj egzistenciji. Iz tog razloga Peterson ne može prihvatiti Bultmannove i Barthove tvrdnje koje teologiju svode tek na općeniti ljudski govor o Bogu u dijalektičkoj napetosti. Njihova je nakana bila učiniti teološki govor ozbiljnim. Dok Bultmann odbija mogućnost objektivirajućega govora o Bogu, Barth govor o Bogu svodi na općenito upućivanje na Boga gdje čovjek polazeći od situacije³⁵ u kojoj se kao čovjek nalazi ne može reći ništa

³⁴ *Isto.*

³⁵ »Mi trebamo kao teolozi govoriti o Bogu. Međutim, mi smo ljudi i kao takvi ne možemo govoriti o Bogu. Trebamo znati to dvoje, naše trebanje i našu nemogućnost, i time dati slavu Bogu.« Riječ je Barthovoj tezi objavljenoj u njegovom spisu *Das Wort Gottes als die Aufgabe der Theologie* koju Peterson navodi na početku svoje rasprave u *Was ist Theologie?*

konkretno o Bogu koji ga kao potpuno Drugi nadilazi. Riječ je o dijalektičkoj napetosti između čovjekove dužnosti da govori o Bogu i njegove krajnje ograničenosti i nemogućnosti da to čini. Riječ je o dijalektici Božjega *ne* ljudskoj povijesti koja je povijest grijeha i Božjega opravdavajućega *da* izrečenoga u njegovoj objavi u Isusu Kristu.³⁶ Stoga je Barthovo rješenje neodređenim pitanjima i odgovorima upućivati na Boga.

Iako Barth ne zanemaruje Božju objavu u Isusu Kristu, Peterson primjećuje da je nedostatak Barthova pokušaja da teološki govor o Bogu učini ozbiljnim zanemarivanje konkretne prisutnosti konkretnoga Boga.

»Kakav li se napredak ovdje čini postignutim gdje nema više konkretnih pitanja nego samo 'pitanja uopće' (ili općenito pitanje) i gdje više ne postoji konkretan odgovor nego samo odgovor uopće (općeniti odgovor) (...) Mi ne možemo reći o Bogu ništa određeno, ništa konkretno, ništa reprezentativno – to može samo sam Bog – , mi samo možemo 'govoriti uopće' (...) Međutim, ozbiljnost koja proizlazi i ove forme dijalektike, samo je prividna ozbiljnost.«³⁷

Ako ozbiljnost, kao što tvrdi francuski filozof Bruno Karsenti, pretpostavlja konkretnost, onda općenita pitanja i odgovori ne mogu upućivati na Boga jer unutar Barthove dijalektike Božja ozbiljnost ostaje tek dijalektičkom mogućnošću.³⁸ Stoga dijalektika zbog uzimanja za ozbiljno (*Ernstnehmen*) dijalektičkih mogućnosti nikad ne dostiže pravu ozbiljnost. S druge strane, Bogu je vlastito to da je on konkretno prisutan. Drugim riječima, teologija zahtijeva ozbiljnost spram onoga što je konkretno i realno, a to je utjelovljenje. Utjelovljenjem se Bog na konkretan način objavio čovjeku i time omogućio relativnu mogućnost spoznatljivosti. Stoga, Božjom objavom na konkretna pitanja mogu biti dani konkretni odgovori pod uvjetom vjere iz koje proizlazi i uvjet poslušnosti:

»U vremenu između Kristova prvog i drugog dolaska, isključena je ova vrsta zavođenja po mogućnosti dijalektičkoga. Po kojem zakonu? Po zakonu vjere, ukoliko je naime na mjesto svih dijalektičkih pitanja stupila vjera. Vjera, čija je bitna kvaliteta poslušnost – poslušnost koja bitno pripada vjeri tako kao što neposlušnost pripada biti dijalektike. Štoviše,

³⁶ Usp. R. GIBELLINI, *Teologija XX. stoljeća*, 17-18.

³⁷ E. PETERSON, *Was ist Theologie?*, 12-13.

³⁸ Usp. B. KARSENTI, *Autorité et théologie. Peterson et la définition chrétienne du dogme*, u: *Archives de Philosophie* 74(2011.), 149-168., ovdje 153-154.

radi se o poslušnosti koja pripada vjeri, ne kao akcident, u smislu da bi čisto teoretskom pristanku vjere posljedično bila pridodana snaga volje, također ne u smislu da bi sama vjera bila voluntativni čin, nego tako da je čin poslušnosti metafizičko-ontički podređen činu vjere, tako kao što je Eva bila metafizički podređena Adamu i kao što je Evina zavedenost podređena Adamovu padu. To je za znanje o biti kršćanske teologije od ključnoga značenja.«³⁹

Ozbilnost se teologije dakle teologije temelji u konkretnoj objavi i upravo to ju razlikuje od mitologije:

»Teologija se, za razliku od mita, temelji na tri pretpostavke: da postoji objava, vjera i poslušnost. Istodobno, to znači da teologija ne može postojati u formi dijalektike. Dijalektičko upućivanje na Boga vodi k neobvezujućem karakteru mitske naracije, ali ne i teologiji koja zahtijeva poslušnost. (...) Idealizam hegelijanske i barthovske spekulacije želi prihvatiti činjenicu Božjeg postajanja čovjekom kao mogućnost, kao dijalektičku mogućnost. Ali govoriti o inkarnaciji kao dijalektičkoj mogućnosti znači u stvari ne govoriti o njoj uopće. A to je upravo ono što Barth čini.«⁴⁰

2.3. Specifičnost teologije

S obzirom na to da je ukazao da teologija nije ni govor o Bogu jer to pripada Kristu, ni govorenje Riječi Božje što je vlastito prorocima, dolazimo do trećeg aspekta govora o Bogu, ključnog za Petersonovo razumijevanje teologije, a to je govor Crkve. Peterson na temelju paralelizma između Biblije i dogme nastoji argumentirati što je teologija po svojoj biti. U ovom ćemo dijelu doći do središta Petersonove misli u kojemu je teologija shvaćena kao određena dogmom.

2.3.1. Teologija kao argumentacija

Crkva svoj govor temelji na autoritetu Svetoga pisma koje kao nadahnuto pismo govori Božju riječ te, u tom smislu, predstavlja primarni autoritet. Nakon događaja uzašašća, Kristova riječ ostaje u Svetom pismu te ono nastavlja *govoriti* Božju riječ. Međutim, Biblija, stoga što je Pismo, zapravo ne *govori*, tvrdi Peterson.⁴¹ Ona nije *Božja Riječ*, jer to je samo Logos. Biblija govori Božju riječ tek ako je izgovorena, izložena.

³⁹ E. PETERSON, Was ist Theologie?, 14-15.

⁴⁰ Isto, 15-16., 17.

⁴¹ Usp. isto, 24s.

Dok su za vrijeme Starog saveza proroci bili oni koji su izlagali Božju riječ, objavom Isusa Krista, njegovim govorom o Bogu, proročka služba Staroga saveza je prestala te su stoga potrebni novi tumači Pisma, »novozavjetni proroci«, koje Peterson naziva prorocima biblijske riječi. Oni na temelju prošloga tumače Riječ, a aktualizacija te Riječi moguća je ukoliko se Pismo tumači alegorijski⁴².

No, danas nemamo više takve tumače – proroke biblijske riječi – već je njihovu ulogu preuzeo povjesničar koji je, prema Petersonu, sekularizirana forma novozavjetnog proroka. Sasvim logično, nameće se pitanje: je li egzegeza teologija, odnosno, možemo li reći da je takav »novozavjetni prorok« zapravo teolog? Peterson odgovara: Možemo, ali samo uvjetno, ako pretpostavimo da je egzegeza, odnosno tumačenje Pisma, samo priprava za teologiju. Prema Petersonu, starozavjetnom profetizmu koji je postojao u formi karizmatškoga navještaja odgovara novozavjetni profetizam koji se ostvaruje u duhovnom tumačenju Svetoga pisma i određenoj formi karizmatškoga homiletskoga navještaja i to u kultu. Ali, baš zato što pripada kultu nije i ne može biti teologija, već samo priprava za teologiju. Tumačenje po sebi nema snagu dogmatskog autoriteta koji obvezuje zbog toga što se u egzegezi i homiletskom navještaju ne nastavlja autoritativni Logosov govor.

»Zašto uz biblijski autoritet postoji još i dogmatski autoritet, zašto uz egzegezu postoji još i dogmatika? Zato što su egzegeza i propovijed samo nastavak starozavjetnog profetizma, ali ne i nastavak Logosova govora o Bogu. (...) Teologija ne postoji u Židova i pogana, teologija postoji samo u kršćanstvu i to pod pretpostavkom da je utjelovljena riječ govorila o Bogu.«⁴³

Za razliku od karizmatškoga navještaja kojim se tumači ili komentira i koji nema tu mjeru konačnosti i dovršenosti, teologija nastupa s autoritetom utemeljenom u Kristovim riječima: *Ja vam kažem*. Bruno Karsenti, čiji nam uvidi i ovdje pomažu osvijetliti Petersonovu misao, tvrdi da se u tim Kristovim riječima nalazi korijen teologije.⁴⁴ Zato će Peterson reći da »autoritet koji se očituje u teologiji jest izvedeni autoritet.«⁴⁵ Ako je teologija ozbiljna, ona to jest zato što je nositeljica dogmatskoga autoriteta koji zahtijeva

⁴² O Petersonovu zauzimanju za alegorijsko tumačenje Svetoga pisma vidi više u: E. PETERSON, *Allegorische Schriftaslegung* (1924), u: ISTI, AS 9/1, 234-243.

⁴³ E. PETERSON, *Was ist Theologie?*, 26-27.

⁴⁴ Usp. B. KARSENTI, *Autorité et théologie*, 154.

⁴⁵ E. PETERSON, *Was ist Theologie?*, 24.

poslušnost. Taj je zahtjev izražen u dogmi u kojoj se objektivno i konkretno nastavlja Kristov govor:

»Dogma je produžetak Kristova govora o Bogu. I zato autoritet dogme nije autoritet nekog čovjeka koji nešto zagovara ili neke ljudske sociološke konstrukcije koja nešto zagovara, nego je to Kristov autoritet koji se ovdje izriče.«⁴⁶

U nastavku svoga razlaganja Peterson će zato reći da čak ni apostoli i mučenici nisu u pravom smislu teolozi, jer zadaća je apostola naviještati, a mučenika svjedočiti. Specifičnost teologije prema našem autoru nije ni u prorokovanju, ni u egzegezi, ni u propovijedi, ni u naviještanju, ni u svjedočenju, ni u nauku. Ona svoje jedinstveno određenje ima u sljedećoj definiciji:

»Teologija je nastavak činjenice da se objava Logosa utisnula u dogmu, i to takav nastavak koji se ostvaruje na način konkretne argumentacije u formama. (...) Teologija je konkretno ostvarenje toga da je Božji Logos konkretno govorio o Bogu, tako, dakle, da postoji konkretna Objava, konkretna vjera i konkretna poslušnost.«⁴⁷

Ključ Petersonova razumijevanja teologije nalazi se u pojmu argumentacije. U tomu pojmu na svjetlo izlazi ranije indicirana Petersonova teza da je Crkva ta koja donosi sud, ona proglašava i ovlaštena autoritetom u svom sudu donosi produžetak Kristove riječi izražene u dogmi. Time ona ne izriče tek nekakvo mišljenje, već sud koji traži poslušnost. Peterson konkretnu argumentaciju ne shvaća kao puku apologetiku, nego kao što tvrdi Karsenti:

»Argumentacija je 'provedeno produženje' riječi, koje se podređuje izgovoru. Strano (joj) je pozivanje na izvanjsku subjektivnu suglasnost. To je razvoj nekog reda u kojem se odražava poslušnost.«⁴⁸

Zato teolog pripada teološkom staležu jer se potpuno izručuje, stavlja se u službu Crkve ne iznoseći vlastito mišljenje nego argumentirajući na predodređen način nastupa s autoritetom. Odatle je razumljivo da nije svaki religiozni govor ujedno i teologija, već

⁴⁶ *Isto*, 30.

⁴⁷ Zbog središnje važnosti te definicije, donosimo citat i na njemačkome jeziku: »Die Theologie ist die in Formen konkreter Argumentation sich vollziehende Fortsetzung dessen, daß sich die Logos-Offenbarung ins Dogma hinein ausgeprägt hat. (...) Die Theologie ist der konkrete *Vollzug* dessen, daß der Logos Gottes konkret von Gott geredet hat, so daß es also konkrete Offenbarung, konkreten Glauben und konkreten Gehorsam gibt.« (*Isto*, 27-28.)

⁴⁸ B. KARSENTI, *Autorité et théologie*, 161.

samo onaj koji se podređuje dogmi. To znači da teologija nije spekulacija, nije ideja, nije tek religiozni govor koji polazi od neke opće neobvezujuće spoznaje. Takav govor Peterson naziva »teološkim novinarstvom«⁴⁹. U tom smislu Peterson ističe važnost ispravnog razumijevanja Kierkegaarda za modernu teologiju. Naš autor ukazuje na pogrešnu percepciju Kierkegaardove misli na kojega se protestantizam poziva.⁵⁰ Pogriješka je u tome što protestantizam previđa činjenicu da sam Kierkegaard sebe nije smatrao teologom baš zato što je bio svjestan da govori bez autoriteta: »Kierkegaardovo djelovanje kao pisca karakteriziraju njegovi pseudonimi koji u svojoj prikrivenosti izriču upravo suprotno od otkrivenosti teološke egzistencije«.⁵¹ S druge strane, teolog je svjestan da iza njega stoji autoritet Crkve i njezina nauka. S obzirom na to da je u Petersonovoj misli pojam teološkoga staleža predstavlja svojevrsan uvjet mogućnosti teologije kao takve, u nastavku ćemo reći nešto više o njegovu određenju.

2.3.2. Teološki stalež

Određenost teologâ objektivnim, odnosno konkretnom objavom, iz koje teolozi crpe spoznaje te s njome daju odrediti, pretpostavlja konkretan »stalež«, a to je stalež teologa. Bruno Karsenti pomaže nam uvidjeti da je kategorija *staleža* ono što teologa razlikuje od *stanja* paradoksa u kojem se nalazi dijalektičar. Dok je dijalektičar u konstantnoj napetosti između trebati-govoriti i ne-moći-govoriti, teolog pripada teološkom staležu te kao takav, postavljen od Boga i od Crkve, nastupa s autoritetom.⁵² Zato je teologija moguća tek u staležu, ukoliko se pod tim razumije krajnja određenost života, kierkegaardovskim rječnikom rečeno – »skok u religioznu sferu« koji se očituje kao odreknuće i realizira kao darovanost Bogu i Crkvi. Unutar te darovanosti teolog pretpostavlja autoritet koji je njemu predan od Crkve kako bi govorio, argumentirao, ne svoje misli, nego kao što je ranije rečeno, izrečeni sud Crkve. Taj je sud izveden iz pozitivnih datosti konkretne objave utjelovljenoga Logosa iskazanih u dogmi, koja zahtijeva konkretnu vjeru i konkretnu poslušnost, a time i konkretan stalež u kojem se teolog daje pogoditi dogmom, na način da ga ta dogma određuje te on svaki zemaljski autoritet podvrgava ovom autoritetu dogme.

⁴⁹ E. PETERSON, Was ist Theologie?, 20.

⁵⁰ O Kierkegaardovoj kritici protestantizma vidi u: I. RAGUŽ, Bilješke o kršćanstvu u Dnevniciima Sorena Kierkegaarda, u: ISTI, *Teološki fragmenti I.*, Đakovo, 2016., 259-293.

⁵¹ E. PETERSON, Über die Forderung einer Theologie des Glaubens, u: ISTI, AS 9/1, 303-323., 312.

⁵² Usp. B. KARSENTI, Autorité et théologie, 157-158.

Iz toga slijedi istinska teologija moguća jedino unutar tog konkretnog teološkog staleža i to zato jer je tu riječ o specifično teološkom znanju.⁵³ Naime, Peterson teologiju poima kao »prvu znanost« spram korpusa svih ostalih znanstvenih disciplina. O teologiji je, tvrdi Peterson, moguće govoriti samo u vremenu od Kristova utjelovljenja do njegova ponovnog dolaska. Do događaja Kristova uzašašća, Logos je bio taj koji je s punim pravom i autoritetom govorio o Bogu. Nakon uzašašća, ostaje Crkva i ostaje dogma, a time i jedinstvena zadaća teologije. Stoga je plodan teološki rad, prema Petersonu, moguć samo u Crkvi i to u teološkom staležu unutar kojeg se teolog daje odrediti, biti konkretno pogođen dogmom. Ta se konkretnost događa

»na tako opipljiv način da teolozi i teologiji postoje u formi staleža, a teološka znanost u formi struke. Ipak, ne u formi neke struke, kao što su to sve ostale struke. Teologija je *prva* znanost. To nije rečeno iz ljudske oholosti nego polazeći od dogme koja je podredila svo ljudsko znanje.«⁵⁴

Kao što je Krist, utjelovivši se, konkretno došao u ovaj svijet i nastavlja biti prisutan u sakramentima, tako je njegova riječ nastavlja biti prisutna u dogmi. Jedinstveni se karakter teologije, odnosno teološkog govora o Bogu temelji na dogmi Crkve koju ona proglašava pod pretpostavkom autoriteta kojim je Krist kao utjelovljena Riječ govorio o Bogu. Taj govor ostvaruje se kao argumentacija zbog toga što on ne polazi od osobne vjere i vlastitih (ne)mogućnosti, već od onoga što Crkva vjeruje, a objektivno je izraženo u dogmi. Zadatak je dakle teologije argumentirati nauk Crkve izrečen u dogmi koja u sebi nosi otisak Logosova govora o Bogu. To pak znači da Objava određuje bit teologije, a ne nekakav ljudski duhovni čin kao govor, pisanje, naviještanje i sl.⁵⁵ Aludirajući na naslov Bultmannova spisa, Peterson kaže:

»Koliko je zadatak teologije pisati o Bogu, toliko joj je zadatak i govoriti o Bogu. Zanimljivo je za duhovnu situaciju u kojoj živimo da Barth i Bultmann govor *o nečemu* vrlo naivno doživljavaju kao jedinu čovjekovu religioznu i duhovnu mogućnost.«⁵⁶

⁵³ Usp. E. PETERSON, Was ist Theologie?, 20-21.

⁵⁴ *Isto*, 33-34.

⁵⁵ *Isto*, 28.

⁵⁶ *Isto*, 22.

2.3.3. Govor u teologiji

Erik Peterson ipak nije osporio važnost govora kao forme u teologiji koja po svojoj etimološkoj defniciji jest teo-logija, govor o Bogu. O važnosti odnosa teologije spram govora, Peterson je progovorio u jednoj kratkoj recenziji desetak godina nakon objavljivanja spisa *Was ist Theologie?* i to u drukčijem, nepolemičnom kontekstu. Komentirajući tada novoobjavljenu dogmatiku Michaela Schmausa, Peterson je zamijetio posebnost u tome što u njoj do izričaja dolazi dimenzija govornoga, odnosno navještaja, svjedočanstva: »Naprotiv, Schmausova dogmatika potrebuje govor, zato što ona u teologiji vidi ujedno i komadić svjedočanstva koji je položen za Božju riječ.«⁵⁷ Nadalje, Peterson će reći da je Schmausova dogmatika na određeni način »patristička«, a time podrazumijeva poseban odnos prema govoru. Svojevrsna je to i kritika skolastičkoj teologiji, odnosno teologiji koja je ograničena samo na znanstvene pojmove. U *Theologie und Sprache* Peterson uočava kako se u patrističkim spisima uvijek može prepoznati svojevrsni govorni stil, štoviše, patristička teologija uvijek je više od znanstveno formulirane teologije, ona je uskom odnosu ne samo prema Logosu, nego i prema *Legein*, govorenju Logosa. Peterson želi pokazati da je opravdano koristiti riječ teologija (nasuprot »teognosija«) jer upravo u toj riječi pronalazi se ono što određuje bit teologije. Teologija dakle nije teognosija, nije isključivo spoznaja, ne polazi od subjekta koji spoznaje, već polazi od govora Drugoga tako da taj primljeni govor određuje i odnos teologije prema govoru (»Theologie«).⁵⁸ Stoga tvrdi naš autor:

»Budući da božanska riječ u nama ne šuti, imamo teologiju, a ne puku teognosiju. Odnos prema govoru postaje nužan unutarnji kriterij za izvornost teološkoga spoznavanja uopće jer se bit teologije ne iscrpljuje ni u tvrdnjama predaje niti u formuliranju znanstvenih iskaza.«⁵⁹

Štoviše, teologija svoje potpuno ostvarenje u području govornoga ima onda kada sudjeluje u *anđeoskoj teologiji*⁶⁰, u motrećoj spoznaji i proslavi Boga.

⁵⁷ E. PETERSON, *Theologie und Sprache*, u: ISTI, AS 9/1, 202-204., ovdje 202.

⁵⁸ Usp. *isto*, 203.

⁵⁹ *Isto*, 204.

⁶⁰ Ukazujemo također na drugi aspekt Petersonova poimanja teologije, koji nam ovdje nije moguće u cijelosti predstaviti, a riječ je o teologiji koja se ostvaruje u mističnoj spoznaji (*gnosis*) koja prerasta u veličanje, pohvalu i proslavu Boga. U tom kontekstu naš autor ukazuje na posebnu ulogu anđela unutar kozmičkoga reda te njihovu korespondenciju s Crkvom na zemaljskom hodočašću prema vječnoj domovini. Naime, pjesmu anđela pred licem Božjim (»Svet, svet, svet«) Peterson tumači kao čin štovanja Boga u kojem anđeli na mističan način svečano proglašavaju *teologiju*, odnosno pohvalu Boga. Peterson također ukazuje na dvoznačnost pojma *teologija* kako u antici tako i u kršćanskoj mistici. U antičkoj filozofiji

3. Dogma kao polazište teologije

Petersonovo insistiranje na dogmi nužno je promatrati unutar odnosa objave, Crkve i dogme iz čega u konačnici i proizlazi specifična uloga teologije. Stoga ćemo u nastavku najprije reći nešto više o autoritetu kojim Crkva može donositi dogme, a zatim i o posljedicama koje to oblikovanje dogmi ima na teologiju. Petersonovo poimanje dogme gotovo je nerazdvojno od njegove kritike protestantske teologije kojoj je za vrijeme svoga profesorskoga rada u Göttingenu i Bonnu sam pripadao, dok je, s druge strane, često pokazivao tendencioznost prema nauku Katoličke Crkve, osobito u pitanjima ekleziologije i povijesti dogmi. Time smo došli do pojma koji određuje Petersonovo poimanje teologije, a to je pojam dogme. Zato ćemo u daljnjem razlaganju pokušati predstaviti središnjost značenja dogme za teologiju.

3.1. Excursus: Vlastitost i autoritet Crkve

Prije nego predstavimo Petersonovo razumijevanje dogme, ne možemo zaobići njegovo poimanje Crkve jer su te stvarnosti jedna s drugom čvrsto povezane. Ekleziologija u Petersonovoj misli zauzima veoma važno mjesto, a za šire razlaganje njegova razumijevanja Crkve bilo bi potrebno razraditi poseban prilog. Stoga nam ovdje nije nakana ulaziti u detaljniju interpretaciju i analizu onoga što Peterson razumijeva pod pojmom Crkva, nego ćemo istaknuti nekoliko važnih teza za našu temu.⁶¹

Za prethodno razumijevanje onoga što Crkva predstavlja u Petersonovoj misli, potrebno je istaknuti Petersonovu tezu s obzirom na teologiju povijesti. Naš autor Kristov inkarnacijski moment ne shvaća samo kao izvanredan događaj u povijesti spasenja nego

theologia znači spoznaja najviših principa bića ili uzvišeni poetski govor pjesnika. U kršćanskoj mistici *theologia*, s jedne strane, predstavlja najvišu formu spoznaje koja svoje dovršenje ima u spoznaji Presvetog Trojstva, dok, s druge strane, ta riječ upućuje na mističnu spoznaju koja u stvari nije spoznaja već čašćenje, pohvala Boga na način čistih duhova. Tako je, tvrdi Peterson, u kršćanskoj mistici u pojmu *theologia* u konačnici intrinzično povezano jedno značenje s drugim te u tom smislu spoznaja svoje mistično ispunjenje ostvaruje u *teologiji* što zapravo podrazumijeva da spoznaja ne ostaje spoznaja već postaje pohvala Boga na način kako to čine anđeli. Više o tome u E. PETERSON, Von den Engeln, u: ISTI, *Theologische Traktate*, München, 1951., 323-409., ovdje 371ss.

⁶¹ U interpretaciji ove teme okosnica će nam biti struktura koju je slijedio T. Ervens u svojoj doktorskoj disertaciji *Keine Theologie ohne Kirche*. Više o Petersonovoj ekleziologiji može se pronaći u: E. PETERSON, Die Kirche, u: ISTI, *Theologische Traktate*, München, 1951.; ISTI, Von den Engeln, u: ISTI, *Theologische Traktate*, München, 1951.; ISTI, *Ekklesia. Studien zum altchristlichen Kirchenbegriff*, B. Nichtweiß, H. U. Weidemann (ur.), Würzburg, 2010. Upućujemo i na dosad jedini znanstveni doprinos o Eriku Petersonu na hrvatskom govornom području: I. RAGUŽ, Crkva – imperij, nacionalna država i pluralističko društvo. Aktualnost Erika Petersona, u: ISTI, *Teološki fragmenti III.*, Đakovo, 2017., 321-333.

je Božjom objavom u Isusu iz Nazareta kozmos ušao u novi i konačni eon i to tako da je taj eon sam Krist.⁶²

U događaju Kristove smrti i uskrsnuća nastupa prijelomni trenutak čitave povijesti u kojem Krist svijet izvodi iz starog eona i uvodi u novi čime vječnost prodire u vrijeme, a Bog dolazi čovjeku u susret. Time je čitava povijest dovedena u stanje »eshatološke pripravnosti« do svog konačnog ispunjenja u eshatonu. No između eshatološkoga vremena i novoga eona postoji dijalektička napetost. Naime, novi se eon spram staroga ne smije shvatiti

»kao jedna epoha koja smjenjuje drugu, kao što srednji vijek slijedi nakon antike, nego se ostvaruje u eshatološkom vremenu u sakramentalnoj Kristovoj prisutnosti i izlivanju Pneume, Duha Svetoga.«⁶³

Njemački teolog Thomas Ervens zaključuje da je u Petersonovoj misli eshatološko vrijeme, koje je započelo Kristovim prvim dolaskom, ipak još uvijek vrijeme u povijesti koje ide svome kraju, dok je novi eon onkraj te povijesti, on je *transpovijesna* stvarnost.⁶⁴

Unutar takvog shvaćanja povijesti, Crkva je prema Petersonu predstavnicu nove »javnosti« koju je Krist utemeljio. Ona je dakle konkretizacija one »eshatološke pripravnosti« i kao takva usmjerena ka nebeskom Jeruzalemu, eshatološkom združivanju sa javnošću nebeskoga polisa. Tako je Crkva na zemlji institucija nebeskoga polisa⁶⁵ koja se ostvaruje kao ekklesija – institucija javno-pravnog karaktera koja može donositi pravne odluke.

Upravo to nas dovodi do pitanja ishodišta Crkve. Peterson drži da je Crkva u potpunosti utemeljena tek u odluci Dvanaestorice u Duhu Svetome (usp. Dj 15) da krenu k poganima. Upravo se u tom činu očituje povezanost božanskoga i ljudskoga autoriteta i snaga Dvanaestorice da donose odluke nakon Kristova uzašašća.⁶⁶ Nakon događaja uzašašća, Kristovim opunomoćenjem apostola (usp. Lk 10, 16; Mt 16, 19) Crkvi je

⁶² E. PETERSON, Die Kirche (rukopis), III. dio, citirano prema: B. NICHTWEIB, *Erik Peterson. Neue Sicht auf Leben und Werk*, 485.

⁶³ K. ANGLET, *Der eschatologische Vorbehalt: Eine Denkfigur Erik Petersons*, 122., citirano prema T. ERVENS, *Keine Theologie ohne Kirche*, 66-67.

⁶⁴ Usp. T. ERVENS, *Keine Theologie ohne Kirche*, 67.

⁶⁵ O Petersonovu poimanju Crkve kao institucije nebeskoga polisa i političkom značaju Crkve u društvu vidi I. RAGUŽ, Crkva – imperij, nacionalna država i pluralističko društvo, 321-333., posebno 321-325.

⁶⁶ T. ERVENS, *Keine Theologie ohne Kirche*, 79.; B. NICHTWEISS, *Erik Peterson*, 621.

predana učiteljska i pravna vlast djelotvorna u Duhu Svetome. Time je Crkva kao Kristova predstavica na zemlji legitimirana donositi dogme.⁶⁷ Tako Peterson tvrdi:

»Crkveno se pravo razlikuje od svakoga svjetskoga prava po svom podrijetlu od Duha Svetoga. Stoga ne može postojati disciplinska ili dogmatska odluka Crkve koja se ne bi pozivala na Duha Svetoga.«⁶⁸

Pod ovim je gledištem jasno, tvrdi Peterson, »da formiranje dogmi i učiteljska vlast Crkve utemeljena u crkvenom pravu ne znače pogriješno razumijevanje Krista, već da su to legitimne tvorevine Duha Svetoga.«⁶⁹

Na ovom mjestu potrebno je reći nešto više o povezanosti crkvenoga prava i dogmatike. Sam pojam crkvenoga prava usko je vezan uz pojam Crkve, ali i uz pojam dogme. Postojanje crkvenoga prava jamac je postojanja apsolutnoga formalnog autoriteta koji može donijeti sud, legitimirati određeni nauk i proglasiti dogmu. Iz toga proizlazi da Crkva može donositi dogme, jer pravo zahtijeva dogmu. Dogma, pak, bez postojanja crkvenoga prava nema smisla, kao ni bez postojanja crkveno-pravne vlasti koja je tu dogmu ovlaštena donijeti. To znači da ondje gdje ne postoji apostolska sukcesija, ne postoji ni crkveno-pravna vlast. Drugim riječima, ako je Krist predao vlast apostolima, a preko apostola posredno i Crkvi, onda Crkva posjeduje samostojni pravni entitet i kao takva je ovlaštena izricati sud u Kristovo ime. Peterson to temelji u činjenici da Krist nije iznosio samo nekakav nauk, nego je posjedovao i eshatološku vlast (*Amen, Ja vam kažem*).

Kao što smo to pokazali ranije, dogma u Crkvi kao otisak Kristove objave predstavlja produžetak autoritativnog Logosova govora o Bogu. Međutim taj se govor razlikuje od načina Kristova govora prije uzašašća, odnosno za vrijeme njegove tjelesne prisutnosti u svijetu, tvrdi naš autor. Pod pretpostavkom netom iznesenog shvaćanja crkvene pravne vlasti, Crkva može zahtijevati konkretnu poslušnost, a najkonkretniji objekt poslušnosti predstavlja dogma. Autoritet dogme ne temelji se na autoritetu kojega je sam Krist imao i koji je bio, već je riječ o izvedenom autoritetu kojega je Krist predao Dvanaestorici, odnosno Crkvi. Kada se govor Crkve svodi na Kristov govor te posljedično, kada donosi dogme snagom svoje učiteljske vlasti, Crkva kao Tijelo

⁶⁷ E. PETERSON, *Der Begriff des Dogmas*, u: *ISTI, AS 9/1*, 191-197., ovdje 195.

⁶⁸ *Isto*, 196.

⁶⁹ *Isto*, 197.

Kristovo ostvaruje produžetak Kristova govora.⁷⁰ U tom smislu, dogma, uz sakramente, predstavlja Božji obvezujući pravni zahtjev vjere i poslušnosti koji vrijedi nakon Kristova uzašašća. Kao što je sakrament svojevrsni produžetak Kristove tjelesne prisutnosti, tako je dogma svojevrsni produžetak njegova govora.⁷¹ Stoga Peterson zaključuje:

»U strogo teološkom smislu dogma je od Boga objavljena istina koja je izrijekom proglašena od crkvenog učiteljstva kao predmet obavezne vjere za sve.' (...) Pojmu dogme pripada to da je predložena od Crkve kao obavljena istina i predmet vjere. Pri tom se misli na 'propositio ecclesiae' o kojem govori katolička dogmatika, što znači da dogma mora biti ustanovljena i proglašena od Crkve. 'Tko' u katoličkoj Crkvi proglašava dogmu, jesu li to zakoniti koncili ili papa, ovdje je za pojam dogme relativno sporedno pitanje. Naprotiv, važno je da je bez postojanja učiteljske vlasti pojam dogme kao takav besmislen.«⁷²

3.2. Deficit dogmatskoga autoriteta u protestantizmu

Prikazana skica Petersonova viđenja Crkve dovodi nas do pitanja autoriteta u teologiji, s posebnim naglaskom na protestantsku teologiju Petersonova vremena, kojega je na ovom mjestu potrebno pobliže izložiti. To pitanje upućuje nas i na crkvenu dogmu o kojoj će u ovom dijelu također biti riječi.

Jedna od Petersonovih često upućivanih kritika novijoj protestantskoj teologiji (novoprotentantizmu) tiče se deficita dogmatskoga odlučivanja i dogmatskoga sadržaja. Dogma je za protestantsku teologiju postala nebitna: »Čini mi se da je nesreća naše današnje teologije u tome što ona više nije orijentirana na dogmu i nema u njoj polazište i središte svoga znanstvenoga rada.«⁷³

No taj problem, prema Petersonu, nije nastao tek uslijed nedavnih teološko-duhovnih prijepora. Već na samom početku protestantizma Peterson uviđa tri pogreške koje su odredile put protestantske teologije bitno određen otklonom od dogme. Naime, protestantizam je svoj odnos prema dogmi zapečatio preuzimanjem tri simbola stare

⁷⁰ Znakovito je, tvrdi Peterson, da je u antičkom svijetu sam pojam *dogma* (δόγμα) imao snažan obvezujući karakter u pravnom smislu. Državno-pravne odredbe nekoga polisa koje je donijelo nadležno tijelo istoga, označavane su pojmom *dogma*. S druge strane, prema izvornom tekstu Lk 2, 1, naredba cara Augusta kojom nalaže popis svega svijeta izdana je kao *dogma*. U prvim stoljećima kršćanstva tu su riječ crkveni oci koristili pri isticanju crkvenog nauka, ili pak nauka nekih heretika. Usp. E. PETERSON, Der Begriff des Dogmas, 191.

⁷¹ Usp. E. PETERSON, Was ist Theologie?, 30-31.

⁷² E. PETERSON, Der Begriff des Dogmas, 191., 193.

⁷³ E. PETERSON, Über die gegenwärtige Lage der Theologie, u: ISTI, AS 9/1, 58-66., ovdje 61.

Crkve (Apostolski, Nicjeski i Atanazijev simbol). Time je dogma smještena duboko u prošlost. Iz toga proizlazi da nije jasno zašto bi crkveno formiranje dogmi trebalo zaključiti baš sa *Athanasianumom* i tako ustanoviti konačnost za vjerovanje. Nadalje, nedostatak daljnje mogućnosti donošenja dogmi uvjetovao je odumiranje već preuzetih dogmi, a izostanak crkvene pravne vlasti u protestantizmu značio je kraj mogućnosti formiranja novih dogmi.⁷⁴

Peterson također ukazuje na obrat koji se u modernoj teologiji dogodio pojavom novoprotentantizma pod utjecajem Friedricha Scheleirmachera. Novoprotentantizam umjesto autoriteta Pisma i autoriteta Crkve uvodi autoritet religijskog iskustva, odnosno samosvijesti pojedinca.⁷⁵ Kršćanstvo tako postaje određeno čuvstvom, a dogmatika i božanska transcendencija podređena onome što pojedinac osjeća. Na taj način moderna će teologija udariti na koncept ortodoksije u kojem Objava⁷⁶, shvaćena kao posredovanje nadnaravnoga znanja dokučivoga naravnim razumom, čini temelj dogmatike.

»U stvarnosti bi ovim odbacivanjem starog pojma objave trebao biti očišćen put za modernu metafiziku usmjerenu, prije svega, na Kanta. Prema tomu sva stvarnost (uključujući i Božju stvarnost) jest stvarnost za ljudsku svijest, a Bog na direktan način stoji čovjeku nasuprot kao svi ostali predmeti ljudske svijesti.«⁷⁷

Treći problem koji Peterson u kontekstu gore iznesenoga uočava tiče se odnosa teologije i autoriteta. Peterson korijen toga problema za protestantsku teologiju vidi u ukinuću crkvene tradicije shvaćene u pogledu katoličkog poimanja tradicije kao teološkoga *locija* što kao posljedicu ima i zanemarivanje objektivnoga u teologiji. Razlog tomu je subjektivizacija čina vjere kao spoznajnoga čina koja je zahvatila protestantizam od doba prosvjetiteljstva i pijetizma, otklonivši tako sve objektivne forme crkvenoga nauka koje je protestantska ortodoksija još koliko toliko prihvaćala. Navedene prilike dovele su do iščeznuća crkvenoga autoriteta, a crkveni nauk postao je tek jedno mišljenje naspram privatnih teoloških mišljenja. Tako je teologija lišena svoje ukorijenjenosti u dogmi Crkve, a autoritet dogme preuzeo je autoritet savjesti. U evangeličkoj Crkvi dolazi do miješanja između teološkog mišljenja pojedinca i doktrine Crkve, između

⁷⁴ Usp. E. PETERSON, *Der Begriff des Dogmas*, 191-192.

⁷⁵ L. MATOŠEVIĆ, Odnos prema rimokatoličanstvu u ranim radovima Karla Bartha, u: *Diacovensia* 26(2018.)1, 95-115., ovdje 98., bilješka 14.

⁷⁶ E. PETERSON, Thomas von Aquin. 6. Vorlesung, u: *ISTI, AS 9/1*, 67-190., ovdje 126.

⁷⁷ *Isto.*

subjektivnoga i objektivnoga. Tako pomiješano oboje biva svedeno na istu razinu važnosti i time nosi opasnost za Crkvu i teologiju:

»Ako se smatra da živo znanje postoji tek onda kada pojedinac ili generacija kojoj on pripada počinje spoznavati, bila bi to racionalistička predrasuda. Samo duhovna nezrelost može zaniijekati da je u svakoj tradiciji trajno održano živo znanje, ili drugim riječima, da ne spoznaje samo teologija, nego i Crkva, da je izvor teoloških spoznaja ne samo sud profesora, nego i sud Crkve.«⁷⁸

Jasno je iz do sada izloženih teza Erika Petersona da je nemoguće govoriti o teologiji ukoliko u središtu te teologije nije dogma. Međutim, Peterson je uvidio da je u teologiji njegova vremena dogmatski autoritet doveden u pitanje, a na njegovo se mjesto pokušava probiti autoritet savjesti i razuma. Tako se dogmu pokušava istrgnuti iz religiozne sfere kojoj ona pripada, promatrajući ju kroz optiku spoznajne teorije i logičkih silogizama ili polazeći od onoga što pojedinom teologu trenutno nalaže njegovo uvjerenje. Tome naprotiv naš autor tvrdi:

»Hir novovjekovne misli podrazumijeva konstrukciju teologije bez dogme. Takva je konstrukcija nepojmljiva. Ne zato što se čovjek – kao što se u otrcanoj apologetici često može čuti – nužno mora prikloniti dogmatskim izričajima kada želi nešto poduzeti. Kršćanska dogma nije koncesija na ljudsku sklonost dogmatiziranju. Naprotiv, dogma objavljuje rat svim ljudskim dogmatiziranjima. Teologija koja nije bitno određena dogmom tim je više utopija jer u njoj Kristova objava ne dolazi do izražaja.«⁷⁹

Peterson kritizirajući tendenciju evangeličke teologije koja zanemaruje crkvenu *dogmu*, a sve više polazi od *doxe* profesora koji pokušavaju izgraditi teologiju na temelju svojih promišljanja i tvrdnji, želi ukazati na konstitutivno značenje koje dogma ima za teologiju. Svaki pokušaj izostavljanja dogme u teologiji sličan je pokušaju gradnje »babilonske kule« koja je osuđena na neuspjeh, a posljedica joj je *brkanje jezika* u teologiji općenito što vodi nerazumijevanju i pomutnji.⁸⁰ Takvo stanje teologije možda najbolje opisuje ova Petersonova usporedba:

»Kada razmišljam o današnjoj teologiji, čini mi se kao da se nalazim u učionici u kojoj se nalazi mnogo učenika koji glasno pričaju jedni s

⁷⁸ E. PETERSON, *Theologie und Autorität*, u: *ISTI, AS 9/1*, 49-53., ovdje 49-51.

⁷⁹ E. PETERSON, *Was ist Theologie?*, 32.

⁸⁰ Usp. E. PETERSON, *Über die gegenwärtige Lage der Theologie*, 62-64.

drugima, tako da se tek povremeno mogu razlikovati pojedine rečenice, nitko ne obraća pažnju na drugoga, a najglasniji je vrisak prihvaćen s naklonošću. No, kao što učenici zašute i razred se smiri kada učitelj stupi u učionicu, tako mora sva naša nada, čežnja i molitva stremiti k tome da poželi dolazak Logosa, božanskoga Pedagoga među nas, i varljivu buku svih onih dosjetki i subjektivnih uvjerenja ušuti s jednom svojom riječju.«⁸¹

Drugim riječima, teologija mora postati svjesna da za postoje snaga koja joj dolazi od Drugoga. Jasno je da ta snaga teologiji i Crkvi dolazi od obilja Kristova bogatstva, ali konkretan izraz te izvanjske, Kristove snage za teologe je crkvena dogma, tvrdi Peterson. Teologija bi zato trebala biti svjesna važnosti dogme koja je u svom religioznom smislu »kao ponorom odijeljena« od svih refleksija ovoga svijeta. Dogma ne počiva na autoritetu teologa pojedinca te ju se ne može smatrati nekom crkveno-političkom formulom koja bi nastala kao plod argumentacije nekoga teologa ili teološke škole. Situacija je obratna – dogma, dakle, nije teološka refleksija niti nastaje kao posljedica iste, nego teološka refleksija pretpostavlja dogmu. Iako su izražene u pojmovnoj formi, dogme nisu rezultat naravne konceptualizacije jer nastaju u trenutku kad ih Crkva spoznaje te ne mogu napredovati u nekakav viši pojam.

»Dogmatika ne može biti osobna spekulacija nekog čovjeka izložena prema shemi *wie ich es sehe* [prema mome mišljenju, op. a.] upravo zato što dogma nije osobno uvjerenje pojedinca nego vjera Crkve. Dogmatika je zajedničko traganje mnogih generacija. Kao što dogma pripada Crkvi, tako joj pripada i dogmatsko djelo.«⁸²

3.3. Religiozni smisao dogme

Dogma se izvodi iz objave Logosa tako da ona u sebi nosi nešto od one konačnosti i jednoznačnosti Kristova govora. No činjenica da je Kristova objava i riječ konačna, ne znači ujedno da je svaka daljnja mogućnost konkretizacije te objave isključena. Njemački teolog Thomas Ervens primjećuje kako je Peterson uspio

»očuvati i konačnost objave Logosa u Isusu Kristu, kao i povijesnost povijesti. Budući da se njihova autonomija prodorom objave ne ukida, potrebne su uvijek nove konkretizacije objave, drugim riječima, konkretizacije Dogme u dogmama. Peterson na ovaj način uspijeva

⁸¹ *Isto*, 58-66.

⁸² E. PETERSON, Thomas von Aquin, 11. Vorlesung. Theologie, Dogma, Kirche: Schlussbemerkungen, u: ISTI, AS 9/1, 180-190., ovdje 189.

povezati objavu u vremenu onda i eklezijalnu, odnosno vjersku situaciju danas koje dogma, kao produžetak objave Logosa, povezuje.«⁸³

Možemo reći da je svaka nova dogma koju Crkva izriče snagom autoriteta predanoga od Krista, prema Petersonu, produžetak i konkretizacija Kristova vječno aktualnoga govora. No same po sebi one ne bi značile ništa kada ne bi bile utemeljene u prvoj Dogmi »koja se, s početkom u onoj 'Iesus Kurios', pojavljuje u uvijek novim manifestacijama u crkvenom formiranju dogmi.«⁸⁴ Prema tomu, dogme u cjelini prema Petersonu mogu biti shvaćene kao organizam u kojem je svaki ud upućen na drugoga te u toj povezanosti pojedine rasvjetljuju prvu Dogmu, dok prva Dogma daje smisao i vjerodostojnost ostalima.⁸⁵

Bit je dogme da ona postoji kao nauk Crkve sazdan na temelju božanske objave. Ona kao izvor spoznaje može biti neposredna i izričito sadržana u Svetome pismu ili posredna i neizrečena tako da tek naknadno biva otkrivena i posredovana. Peterson polazi od ovog drugog načina dogmatskoga rada Crkve koji je puno više od pukog teoretskog spoznavanja određenih istina. Ovdje se Crkva ističe kao kolektivni subjekt koji spoznaje polazeći od svoje egzistencijalne sfere na način da *iznalazi* dogme u životu mučenika i svetaca, u molitvi, mistici i kultu.⁸⁶ Drugim riječima, dogma nastaje kao vjerska spoznaja Crkve koju ona izražava i definira kao svoj nauk.

Najbolji pokazatelj plodnosti i živosti teološkoga mišljenja prema Petersonu je skolastička teologija koja je bitno određena dogmom i kojoj su dogmatska pitanja u središtu interesa. Međutim, hladni srednjovjekovni dogmatski izričaji zbog svoje su krutosti često (pogrešno) shvaćeni kao logički skladno uređen sustav koji bi istinu htio dohvatiti izvođenjem silogizama, odnosno Boga koji je Istina zatvoriti u granice apstraktnoga mišljenja. Drugim riječima, srednjovjekovna je dogmatika shvaćena kao adekvatan izričaj istine koja je u dogmi strogo zatvorena, u sebi završena i fiksirana. Zato bi se moglo pomisliti da se dogmatske izričaje u srednjovjekovnoj teologiji poimalo intelektualistički, tako što su predstavljali objektivni izričaj kojim se izražava neka vječna istina pri čemu čovjekov odnos prema toj stvarnosti, njegovi moralni sudovi ili njegov

⁸³ T. ERVENS, *Keine Theologie ohne Kirche*, 87.

⁸⁴ E. PETERSON, *Über die gegenwärtige Lage der Theologie*, 61.

⁸⁵ Usp. *isto*, 61.

⁸⁶ E. PETERSON, *Der Begriff des Dogmas*, 193.

duhovni život imaju tek sporedno značenje.⁸⁷ No u pozadini takve percepcije zapravo je sljedeće:

»Ako se pojam dogme u ortodoksiji pričinja intelektualističkim, ipak je to u određenom smislu samo privid jer dogma kako ju izražava ortodoksija, svoje težište nema u *čovjeku* koji *misli*, nego u *Bogu* i *njegovim* objavljenim mislima. U njemu [pojmu dogme, op. a.] čudo božanske objave progovara nenarušeno od svega ljudskoga – odviše ljudskoga, ali i oslobođeno svih dvoznačnosti ljudske radinosti, ljudskoga idealizma i ljudskoga traganja za istinom. Dogma postaje izričaj božanske transcendencije.«⁸⁸

Iz toga proizlazi religiozni smisao dogme u kojemu je ona shvaćena kao očitovanje božanske istine, Božjega govora utemeljenoga u njegovoj objavi. Zato takav dogmatski govor stoji u korelativnoj povezanosti Krista i Crkve u kojoj teologija zauzima posredničku ulogu u kojoj taj govor biva otjelovljen i konkretiziran. U takvom je govoru čovjeku prepuštena mogućnost odluke čime se uvažava čovjekovu slobodu računajući s njegovom odgovornošću. Dogma dakle omogućuje čovjekovu odluku za Krista ako se u njoj prepoznaje Kristov zahtjev poslušnosti spram njegova govora, poslušnosti koju samo Bog može zahtijevati. Tako shvaćena dogma ne predstavlja crkveni zahtjev poslušnosti vjere za samu Crkvu već za Božji govor koji je dogmom posredovan.

⁸⁷ Kako bi ukazao na bipolarnost razumijevanja dogme, s jedne strane ortodoksnoga, a s druge racionalističkoga, polazi od pijetističkoga gledišta kojega smatra srednjim putem između ortodoksije i racionalizma, a ono se očituje u misli teologa Johanna Albrechta Bengela. Naime, Bengel ne odbacuje dogme Crkve niti ih racionalno ukida, ali naglašava da čin kojim shvaćamo dogmu nije čisto intelektualni čin nego čin savjesti. Tako se, prema Bengelu, dogmu može smatrati istinom, ali ona za njega nije ona konačna istina (*die Wahrheit*) utoliko što ona ne vodi k potpunom ostvarenju čovjeka. To se, prema Bengelu, očituje u tome što čovjek u svojoj savjesti još uvijek nema počinka. Riječ je zapravo o subjektivističkom shvaćanju dogme gdje je čovjek u središtu. Peterson zaključuje da je Bengel zastupa etički koncept istine unutar kojega se dogmu poima kao fiksaciju trenutno postignutog stanja duše, savjesti, moralnog traganja za istinom, odnosno očitovanje čovjekove čežnje za Bogom. (Usp. E. PETERSON, *Dogma und Entwicklung*, u: *ISTI, AS 9/1*, 54-57., ovdje 54.)

⁸⁸ *Isto*, 54-55.

Zaključak

U iznesenim promišljanjima pokušali smo dati generalni uvid u ono što smo nagovijestili naslovom našega rada, a to je Petersonovo poimanje teologije. Najvažniji momenti iz Petersonove biografije ukazali su nam na važnost odnosa sa živim Bogom kao pretpostavku istinske teologije. Riječ je o odnosu u kojem se onaj koji misli daje »zahvatiti subjektom mišljenja«⁸⁹, tako da misao proizlazi iz stava osluškivanja onoga kojega promišlja. Teolog zato mora biti svjestan da predmet njegova mišljenja nije *nešto* već *netko*, a taj netko jest Bog koji se objavio u Isusu Kristu. Stoga istinska *theologia* - govor o Bogu - biva utoliko moguća ukoliko pretpostavlja Božji govor čovjeku, drugim riječima, ako je dijalog.

Iz rečenoga je razvidno da se teologijom ne može baviti tek faktografski, već da je vjera ta koja otvara novi i viši horizont svakoga promišljanja o Bogu. Prema tomu, jasno je zašto je Peterson bio protiv teologije koja govorom o Bogu želi ponuditi zaokruženi sistem, odnosno protiv teologije koja zanemaruje egzistencijalnu sferu života Crkve, koja o Bogu misli kao gospodarica, a ne kao službenica. Nasuprot tomu, Peterson se zalagao za teologiju svjesnu ograničenosti ljudskoga mišljenja spram onoga kojega promišlja. To pak ne znači da ona mora odustati od mišljenja, nego da je moguća, ali kao svjesna fragmentarnosti svoga mišljenja, što ujedno jedna od glavnih oznaka Petersonove teologije.

Nadalje smo pokazali da je Petersonovu misao moguće razumijevati ako se ne izostavi pitanje crkvenosti teologije. Tako se Petersonov prijelaz iz protestantizma na katoličku vjeru ističe kao ključan trenutak ne samo njegova života nego i njegove teološke misli. Da bi teologija mogla nešto ozbiljno reći o Bogu, ona mora biti crkvena teologija, što pretpostavlja konkretan autoritet i dogmu. Primjećujemo da je nedostatak konkretnog autoriteta, a time i nedvosmislenog i autoritetom potvrđenoga dogmatskoga fundusa u protestantizmu bio prijelomni problem zbog kojega ga je Peterson odlučio napustiti i prijeći u Katoličku Crkvu.

Petersonovom kritikom Bultmannove i Barthove dijalektičke teologije uspjeli smo doći do nekoliko zaključaka. Prije svega, uvidjeli smo da polazište kršćanskoga govora o Bogu ne može biti čovjek i njegova egzistencija već to mora biti Božja objava

⁸⁹ Poslužili smo se izrazom kojega koristi: I. RAGUŽ, Teologija u četiri oka, u: ISTI, *Teološki fragmenti I.*, Đakovo, 2016., 9.

u Isusu Kristu. Utjelovljenje Božje riječi događaj je kojim Bog konkretno ulazi u ovaj svijet i zato govor o Bogu nije neka dijalektička mogućnost u kojoj nema konkretnih pitanja i odgovora, nije mitologija, nije neobvezujuća naracija o Bogu. Naprotiv, teologija izražava ozbiljnost Božje objave koja omogućava konkretan govor o Bogu u formi dogme. Taj govor izriče Crkva, a dogma predstavlja zahtjev krajnje određenosti, poslušnosti i vjere. Teologija je u tome smislu konkretna argumentacija, produženje suda kojega Crkva proglašava, a predstavlja svojevrsni produžetak Kristova govora. To teologija čini polazeći od autoriteta kojemu su korijen Kristove riječi: *Ja vam kažem*. Tako određenost teologije dogmom čuva vjeru da se ona ne uguši u pojedinačnoj egzistenciji i čistoj subjektivnosti, a odgovor te vjere je poslušnost spram Kristova govora izraženoga u dogmi.⁹⁰

Također smo pokazali da je pojam dogme u Petersonovoj misli nužno sagledavati u kontekstu ekleziologije. Sama dogma ne bi imala smisla kad ne bi postojao autoritet koji ju može proglasiti, a taj se autoritet očituje u crkvenom autoritetu. Nedostatak toga autoriteta u protestantizmu teologiju je učinio izručenom mišljenju pojedinih teologa ili teoloških struja. S druge strane, Peterson je želio ukazati na to da se u dogmi potvrđuje trajna objektivnost Božje objave u povijesti kao i njezin autoritet spram svakog ljudskog autoriteta. Međutim, u dogmi se očituje i ozbiljnost vjere u Isusa Krista. Vjera u dogmu, odnosno teologija određena dogmom predstavlja napuštanje egoistične vjere, odnosno, kao što ističe Peterson, napuštanje sheme *wie ich es sehe* (= kako ja to vidim). Nasuprot tomu, dogmatska je vjera prihvaćanje i ucjepljenje u vjeru Crkve koja svojim autoritetom utemeljenim u Kristovoj objavi, donosi objektivni sadržaj onoga u što se vjeruje.

Ako se naposljetku zapitamo u čemu se ogleda aktualnost Petersonove misli za teologiju današnjice, treba izdvojiti tri stvari. Prvo, naglašavanjem središnjosti utjelovljenja Isusa Krista i dogme za teologiju, Peterson je podsjetio na novost Božje objave u Kristu i nadnaravnost koja time određuje bit teologije. To nam se čini osobito važnim istaknuti u kontekstu »bijede današnje teologije«⁹¹ na koju je ukazao teolog Raguž. Drugo, naš je autor pod vidom teološkoga staleža uspio naglasiti da teologija zahtijeva krajnju predanost i određenost Bogom i Crkvom. Bavljenje teologijom unutar

⁹⁰ O odnosu dogme i egzistencije vidi u: I. RAGUŽ, Uvod, u: ISTI, *Epimeteje*, Đakovo, 2016., 9-13.

⁹¹ Uvidi teologa Ivice Raguža bacaju svjetlo na aktualnost Petersonove misli o stanju teologije danas. U uzrocima toga stanja, ali i poticajima za obnovu teologije: I. RAGUŽ, *Bijeda današnje teologije – smjerokazi za novu teologiju – dijalog i pomirenje u Hrvatskoj*, u: ISTI, *Teološki fragmenti II.*, Đakovo, 2017., 9-29.

teološkoga staleža pretpostavlja žrtvovanje sebe, veliko odreknuće, što vjeru čini teškom i ozbiljnom. Ali, jedino takva teologija može biti očuvana od neozbiljnoga shvaćanja vjere, od suhoparnosti i izvikivanja uvijek istih fraza. Upravo ta krajnja predanost znači istinsku posvećenost i gorući interes za sržna teološka pitanja i za čistoću vjere u Isusa Krista. Konačno, iz Petersonovih je promišljanja razvidno da teologija podrazumijeva samo ozbiljnu vjeru⁹². Takva vjera nije nejasan skok u neodređeno, u nesigurno, nije ograničena samo spekulativnom spoznajom, nije čuvstvo, nije izraz samo religijskoga iskustva i samosvijesti pojedinca. Naprotiv, vjera je ozbiljna odluka, skok, ali ne u nesigurnost ljudske misli, nego u dogmu u kojoj jasnoća i zahtjevnost Kristova govora dolazi do izražaja.

⁹² Više u takvoj vjeri vidi u: I. RAGUŽ, *Katolicizam*, Đakovo, 2017., 11-18.

Literatura

Kratice:

AS 9/1 = E. PETERSON, *Ausgewählte Schriften. Theologie und Theologen*, 9/1, B. Nichtweiss (ur.), Würzburg, 2009.

Primarna literatura:

PETERSON, E., Der Begriff des Dogmas, u: AS 9/1, 191-197.

PETERSON, E., Die Kirche, u: ISTI, *Theologische Traktate*, München, 1951.

PETERSON, E., Dogma und Entwicklung, u: AS 9/1, 54-57.

PETERSON, E., *Ekklesia. Studien zum altchristlichen Kirchenbegriff*, B. Nichtweiß, H. U. Weidemann (ur.), Würzburg, 2010.

PETERSON, E., *Theological Tractates*, M. Hollerich (ur.), Stanford University Press, 2011.

PETERSON, E., Theologie und Autorität, u: AS 9/1, 49-53.

PETERSON, E., Theologie und Sprache, u: AS 9/1, 202-204.

PETERSON, E., Thomas von Aquin. 6. Vorlesung, u: AS 9/1, 67-190.

PETERSON, E., Thomas von Aquin, 11. Vorlesung, Theologie, Dogma, Kirche: Schlussbemerkungen, u: AS 9/1, 180-190.

PETERSON, E., Über die Forderung einer Theologie des Glaubens, u: AS 9/1, 303-323.

PETERSON, E., Über die gegenwärtige Lage der Theologie, u: AS 9/1, 58-66.

PETERSON, E., Von den Engeln, u: ISTI, *Theologische Traktate*, München, 1951., 323-409.

PETERSON, E., Was ist theologie?, u: ISTI, *Theologische Traktate*, München, 1951.

Sekundarna literatura:

ANGLET, K., *Der eschatologische Vorbehalt: Eine Denkfigur Erik Petersons*, 122., citirano prema T. ERVENS, *Keine Theologie ohne Kirche. Eine kritische Auseinandersetzung mit Erik Peterson und Heinrich Schlier*, Innsbruck – Wien, 2002. 66-67.

- BULTMANN, R., Welchen Sinn hat es, von Gott zu reden?, u: ISTI, *Glauben und verstehen. Gesammelte Aufsätze*, Tübingen, 1933., 26-37.
- ERVENS, T., *Keine Theologie ohne Kirche. Eine kritische Auseinandersetzung mit Erik Peterson und Heinrich Schlier*, Innsbruck – Wien, 2002.
- GIBELLINI, R., *Teologija XX. stoljeća*, Zagreb, 1999.
- HOLLERICH, M., 'Existence in Christ'. Erik Peterson and the Postwar Crisis of Humanism, u: *Logos* 16(2003.)3, 147-163.
- KARSENTI, B., Autorité et théologie. Peterson et la définition chrétienne du dogme, u: *Archives de Philosophie* 74(2011.), 149-168.
- LACOSTE, J.-Y., Od 19. do 20. st., u: J.-Y. LACOSTE i dr. (ur.), *Povijest teologije*, Zagreb, 2013.
- LEHMANN, K., Erik Peterson, ein Theologe von gestern für die Kirche von morgen, u: G. CARONELLO (ur.), *Erik Peterson. Die theologische Präsenz eines Outsiders*, Berlin, 2012., 21-33.
- MATOŠEVIĆ, L., Odnos prema rimokatoličanstvu u ranim radovima Karla Bartha, u: *Diacovensia* 26(2018.)1, 95-115.
- NICHTWEISS, B., Einleitung, u: E. PETERSON, *Ausgewählte Schriften. Theologie und Theologen*, 9/1, B. Nichtweiss (ur.), Würzburg, 2009.
- NICHTWEISS, B., *Erik Peterson. Neue Sicht auf Leben und Werk*, Freiburg, ²1994.
- NICHTWEISS, B., *Erik Peterson: Leben, Werk und Wirkung*, u: *Stimmen der Zeit* 15(1990.), 529-544., <https://www.herder.de/stz/wiedergelesen/erik-peterson-leben-werk-und-wirkung/> (5. 9. 2018.)
- RAGUŽ, I., Bijeda današnje teologije – smjerokazi za novu teologiju – dijalog i pomirenje u Hrvatskoj, u: ISTI, *Teološki fragmenti II.*, Đakovo, 2017., 9-29.
- RAGUŽ, I., Bilješke o kršćanstvu u Dnevniciima Sorena Kierkegaarda, u: ISTI, *Teološki fragmenti I.*, Đakovo, 2016., 259-293.
- RAGUŽ, I., Crkva – imperij, nacionalna država i pluralističko društvo. Aktualnost Erika Petersona, u: ISTI, *Teološki fragmenti III.*, Đakovo, 2017., 321-333.

RAGUŽ, I., Uvod, u: ISTI, *Epimeteje*, Đakovo, 2016., 9-13.

RAGUŽ, I., *Katolicizam*, Đakovo, 2017., 11-18.

RAGUŽ, I., Teologija u četiri oka, u: ISTI, *Teološki fragmenti I.*, Đakovo, 2016., 9-10.

SÖDING, T., Ein Ausnahme-Exeget. Erik Peterson in der Theologie seiner Zeit, 11.,

preuzeto s [http://www.ruhr-uni-](http://www.ruhr-uni-bochum.de/imperia/md/content/nt/aktuelles/ein_ausnahmeexeget_peterson.pdf)

[bochum.de/imperia/md/content/nt/aktuelles/ein_ausnahmeexeget_peterson.pdf](http://www.ruhr-uni-bochum.de/imperia/md/content/nt/aktuelles/ein_ausnahmeexeget_peterson.pdf) (5. 9.

2018.)

Sadržaj

Sažetak	2
Summary	3
Uvod.....	4
1. Pregled života Erika Petersona	5
1.1. Peterson kao protestant.....	5
1.2. Petersonov rad u Göttingenu i Bonnu	8
1.3. Prijelaz u Katoličku crkvu	9
1.4. Teološki profil Erika Petersona	10
2. Neki aspekti Petersonova poimanja teologije	12
2.1. Kritika govora o Bogu utemeljenoga u egzistenciji	12
2.2. Neozbiljnost dijalektike i kritika Karla Bartha.....	16
2.3. Specifičnost teologije	18
2.3.1. Teologija kao argumentacija	18
2.3.2. Teološki stalež.....	21
2.3.3. Govor u teologiji	23
3. Dogma kao polazište teologije.....	24
3.1. Excursus: Vlastitost i autoritet Crkve.....	24
3.2. Deficit dogmatskoga autoriteta u protestantizmu.....	27
3.3. Religiozni smisao dogme	30
Zaključak	33
Literatura.....	36
Sadržaj	39